GÜÇLÜ YÜRÜTME ORGANININ EGEMEN OLDUĞU AFRİKA BAŞKANLIK SİSTEMLERİ VE NİJERYA ÖRNEĞİ

AFRICAN PRESIDENTIAL SYSTEMS IN WHICH THE POWERFUL EXECUTIVE BRANCH DOMINATES AND THE EXAMPLE OF NIGERIA

Burak ERDEM*

Özet: Sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazandıkları 1960'lı yıllardan itibaren Afrikalı uluslar, anayasa hazırlama faaliyetlerine yoğun biçimde girişmişler ve hazırladıkları anayasalarda hükümet sistemi tercihlerine de yer vermişlerdir. Kimi devletler, sömürgecilik dönemlerinden miras kalan parlamenter sistemi benimserken kimi Afrika ülkeleri ise tek başlı yürütme organının esas olduğu başkanlık sistemini tercih etmiştir. Bununla birlikte, başkanlık sisteminin benimsendiği Afrika anayasalarının birçoğunun kuvvetler ayrılığı ilkesini hâkim kılabilecek anayasal mekanizmalardan yoksun olduğu gözlemlenmektedir. Bu menfi duruma devletlerde mevcut politik atmosfer, siyasi kültür ve gelenekler ile siyasi katılım olanaksızlıkları gibi etmenler de eklendiğinde Afrika başkanlık sistemleri pratikte, güçlü yürütme organının tek başına egemen olduğu sistemlere evrilmektedir. Gerek siyasi gerek ekonomik açıdan Afrika kıtasının en güçlü devletlerinden biri olan Nijerya'nın hükümet sistemi, bu sava iyi bir örnek teşkil etmektedir. Gerçekten de yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlayabilecek hukuki mekanizmalardan büyük ölçüde mahrum bırakılmış Nijerya Anayasası, ülkede geçerli siyasi konjonktürün de etkisiyle hem parlamento hem de yargısal merciler üzerinde ağır şekilde hâkimiyet kurmuş bir devlet başkanının varlığına zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afrika Başkanlık Sistemleri, Afrika Hükümet Sistemleri, Büyük Şefler Demokrasisi, Nijerya Hükümet Sistemi

Abstract: Since the 1960s, after gaining independence from colonial states, African nations have intensively engaged in constitution-making activities and have included their preferences for the government system in their constitutions. While some states have adopted the parliamentary system inherited from colonial times; some others have preferred the presidential system in which a single-headed executive branch is essential. However, it is observed that most of the African constitutions in which the presidential sys-

* Arş. Gör., Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, burakerdem@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4462-2648, Makalenin Gönderim Tarihi: 07.04.2022, Kabul Tarihi: 01.09.2022

tem is adopted, lack constitutional mechanisms that can make the principle of separation of powers prevails. When factors such as the current political atmosphere, political culture and traditions, and the infeasibility of political participation in the states are added to this negative situation, African presidential systems evolve into systems in which the strong executive branch dominates in practice. The government system of Nigeria, which is one of the most powerful states in the African continent, both politically and economically, is a good example of this argument. Indeed, the Nigerian Constitution, which has been largely deprived of the legal mechanisms that could ensure the balance between the legislative and executive powers, prepares the ground for the existence of a head of state who has heavily dominated both the parliament and the judicial authorities with the effect of the present political conjuncture in the country.

Keywords: African Presidential Systems, Forms of Government in Africa, Big Men Democracy, Form of Government in Nigeria

GİRİŞ

İlk olarak, modern anlamda ilk yazılı anayasa kabul edilen 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ile ortaya çıkan başkanlık sistemi, ilerleyen süreçte önce Latin Amerika uluslarını etkilemiş, sonrasında ise etkisini bütün dünyaya yaymıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde başkanlık sisteminin ortaya koyduğu siyasi yapıdan en çok etkilenen kıta, şüphesiz Afrika olmuştur. Öyle ki başkanlık sistemini benimseyen, günümüzde mevcut devletlerin neredeyse yarısının Sahra Altı Afrika'da konumlandığı gözlemlenmektedir.

Her ne kadar başkanlık sistemini tercih etmiş olsalar da Afrika devletlerinin büyük bir çoğunluğu, ABD örneğinde olduğu gibi yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlamaya elverişli anayasal mekanizmalara hukuk düzenlerinde yer vermemiştir. Tek başlı yürütme organının esas olduğu, yasama ve yürütme organlarının teoride birbirlerinden kesin çizgilerle ayrıldığı bu devletlerde, uygulamada ise oldukça güçlü bir yürütme organıyla karşılaşılmakta; başkan eksenli merkezi otorite, birçok durumda parlamento, yerel yönetim organları ve hatta yargısal merciler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, anayasal düzeyde başkanlık sistemini tercih eden ve hükümet sistemlerini güçlü bir yürütme organı etrafına inşa eden Afrika devletlerin yapısı incelenecek ve bu bağlamda ülkelerde mevcut siyasi atmosfer, seçim sistemleri, siyasi katılım olanakları ile yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirleriyle olan ilişkileri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, güçlü bir yürütme organının esas olduğu gerek siyasi gerek ekonomik açıdan kıtanın en güçlü devletlerinden Nijerya'nın hükümet sisteminin, ilk bölümde anlatılan Afrika başkanlık sistemlerinin genel nitelikleriyle ne denli örtüştüğü hususu, somut veriler ve anayasal hükümler ışığı altında irdelenecektir. Sert kuvvetler ayrılığına dayalı başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme organları arasındaki dengenin sağlanmasında oldukça önemli işlevleri haiz karşılıklı etkileşim araçlarının Nijerya hukukunda ne şekilde düzenlendiğine ve bunun ülkede mevcut güçlü yürütme organı üzerindeki tesirine de yine bu bölümde ayrıntılı şekilde değinilecektir.

I. AFRİKA BAŞKANLIK SİSTEMLERİ

A. AFRİKA'DA BAŞKANLIK SİSTEMLERİNİ ORTAYA ÇIKARAN TARİHSEL SÜREÇ

İlk kez on sekizinci yüzyıl sonlarında, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın hazırlanış sürecinde ortaya çıkan başkanlık sistemi, bir sonraki yüzyılda bağımsızlığını kazanan Latin ulusları tarafından benimsenerek dünya üzerinde etki doğurmaya başlamıştır. Anayasal sistemlerinin inşasında aydınlanmacı, reformist ve liberal düşünceler ile Kuzey Amerika ve Avrupa devletlerindeki siyasi tecrübelerden büyük ölçüde faydalanmayı hedefleyen Latin milletleri üzerinde en büyük tesire sahip ülke, kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Henüz genç bir devlet olmasına karşın kuruluş safhasını büyük oranda tamamlaması, bağımsızlık mücadelesini İngiltere gibi güçlü bir sömürgeci monarşiye karşı kazanmış olması olgularıyla birlikte ABD ile Latin devletleri arasındaki coğrafi yakınlık, bu durumun başlıca sebeplerindendir.[1]

İkinci Dünya Savaşı sonrası, neredeyse tüm dünyada meydana gelen dekolonizasyon süreciyle beraber sömürgeciliğin sona ermeye başlaması, başkanlık sisteminin evrensel çapta yayılma hızını artırmış ve Afrika kıtasında başkanlık hükümet sistemini benimseyen cumhuriyetlerin doğumuna yol açmıştır. Bu durumun temel nedeni,

[1] Murat Açıl, Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi, On İki Levha, 2018, s. 9-10; Şule Özsoy Boyunsuz, Dünyada Başkanlık Sistemleri, İmge Kitabevi, 2017, s. 79-80.

bağımsızlıklarını henüz kazanan devletlerin, ulusal birliklerini sağlamak ve ekonomik açıdan gelişmek için ihtiyaç duydukları güçlü yürütme organının ancak başkanlık sistemiyle yaratılabileceği düşüncesidir. Öyle ki günümüzde mevcut başkanlık sistemlerinin neredeyse yarısının Sahraaltı Afrika cumhuriyetlerince kullanıldığı gözlemlenmektedir.[2]

Tıpkı Latin Amerika ülkeleri gibi, Afrikalı devletler de bağımsızlıklarını uzun yıllar süren sömürgecilik geçmişleri sonrası kazanmış olsalar da başkanlık sisteminin tarihsel gelişimi bakımından bu iki kıta arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar ise temelde, iki kıtanın geçirdiği sömürgecilik geçmişlerinin benzeşmezliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerçekten de Latin Amerika ülkeleri, bağımsızlıklarını 15. yüzyıldan beri süregelen kanlı savaşlar sonucu 19. yüzyılın başlarında kazanmışken; Afrika devletlerinin bağımsızlıklarını kazanma serüveni 20. yüzyılın ortalarına değin sürmüştür. Dolayısıyla, Latin Amerika devletlerinin başkanlık sistemini benimsedikleri dönemde henüz çok yeni bir sistemin varlığından söz edilebilecekken; Afrika uluslarının sistemi kabul ettiği yıllarda ise ortada büyük oranda kuramsallaşmış bir başkanlık sisteminin var olduğundan bahsedilmesi mümkündür.[3]

Dahası, Afrika kıtasında başkanlık sisteminin kabul ediliş sürecinde, siyasal sistemin ve hükümet sisteminin ne olacağı yönünde Latin Amerika devletlerinin yaşadığı "ruh arayışı" benzeri bir evreden söz etmek de mümkün değildir. İstisnasız bütün kıta için geçerli olmasa da çoğu Latin Amerika ülkesinde başkanlık sisteminin yapısı, hükümet sistemine dair yapılan uzun tartışmalar sonucu şekillenmiştir. Buna karşın, hükümet sistemi ve siyasi rejim modelleri Afrika'da, muhalif görüşlere fırsat tanımayan bir siyasi atmosfer içerisinde, hızla yapılan anayasalarla hazırlanmıştır. Bunun sonucu olarak ise, yukarıda söz edilen duruma oldukça benzer şekilde, başkanlık sisteminin ilk yılları bakımından Latin Amerika'da, yürütme organının yetki ve

---

2 Jean Blondel, African Presidential Republics, Routledge, 2019, s. 4 (African Presidential); Jean Blondel, The Presidential Republic, Palgrave Macmillan, 2015, s. 164-165 (Presidential Republic); Goran Hyden, African Politics in Comparative Perspective, 2. Baskı, Cambridge University Press, 2013, s. 20; Özsoy Boyunsuz, s. 95.

3 Blondel, Presidential Republic, s. 167.

görevlerine ilişkin kuramsallaşmış bir yapıdan bahsetmek olanaklı değilken; yürütme organının egemen olduğu bir başkanlık sistemi modelinin benimsendiği Afrika anayasalarında görece daha belirgin bir sistemden söz etmek mümkün hâle gelmiştir.[4]

Afrikalı uluslar, gerek kolonici devletlere karşı verdikleri silahlı mücadeleler gerek diğer ulus ve kabilelerle yaşadıkları iç savaşlar sonucu bağımsızlıklarını kazanmışlar ve yeni kurulan devletlerinin siyasi sistemlerini de ilk elden dizayn etme yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda, sömürgecilikten kurtulmak ya da başka bir Afrika devletinden ayrılmak suretiyle bağımsızlığını kazanan her devlet yeni bir anayasa hazırlamış ve birbirlerinden farklı hükümet sistemi tercihlerini de bu anayasalara dâhil etmişlerdir. Sömürgecilik geçmişleri, siyasi konjonktürleri ve nüfuslarının sosyokültürel yapısındaki çeşitlilikler başta olmak üzere birçok faktör bu tercihte önemli rol üstlenmiş, bunun sonucunda kıtada kimi ülkeler Avrupalı devletlerden esinlendikleri parlamenter sistemi benimserken; kimileri ise tek başlı yürütmenin esas olduğu başkanlık sistemini tercih etmişlerdir.

1950'li yılların sonundan itibaren bağımsızlıklarını kazanan Afrika ulusları, yaygın şekilde anayasalar hazırlamaya ve bu anayasalarda başkanlık hükümet sistemine yer vermeye başlasalar da bu girişimler, ne yazık ki demokrasi düşüncesiyle ve anayasacılık hareketleriyle ilişkilendirilebilecek bir boyut kazanamamıştır. Aksine, ortaya koyulan bu icraatlar, Afrika siyasi kültüründeki kişiselleşmiş yönetim anlayışının bir tezahüründen ibaret kalmıştır. Öyle ki birçok Afrika ülkesinde hazırlanan anayasalar, siyasi iktidarı sınırlandırmak şöyle dursun; şiddete dayalı, yozlaşmış ve despotik rejimlerin inşasının önünü açmış ve halkın depolitizasyonuna zemin hazırlamıştır.[5] Nitekim bahse konu yıllarda devlet iktidarı, devlet başkanlarının kimliklerinden ayrıştırılmamış ve bu kimseler yönetilenler karşısında tıpkı seçilmiş birer Tanrıymışçasına hareket etmişlerdir.[6]

---

4 Blondel, Presidential Republic, s. 167.

5 Julius O. Ihonvbere, "How to Make an Undemocratic Constitution: The Nigerian Example", *Third World Quarterly*, C. 21, S. 2, 2000, s. 345.

6 Özsoy Boyunsuz, s. 95; Abubakar Siddique Mohammed, "The Masquerade Unmasked: Obasanjo and the Third-Term Debacle", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria, (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 173-174.

1990'lı yılların başında Afrika kıtasında egemen olan demokratik reform dalgasına karşın başkanlık sistemini benimseyen çoğu ülkede, güçlü bir yürütme organını ve baskın bir başkanı mümkün kılan anayasal çerçeve ve ilkeler sabit kalmıştır. Kenya, Kamerun, Zambiya ve Angola başta olmak üzere birçok Afrika ülkesinde, "*büyük şefler/adamlar demokrasisi (big men democracy)*" şeklinde adlandırılan, tek ya da baskın parti iktidarıyla beraber gücün başkanda toplandığı yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Siyasi iktidarın merkeziyetçi şekilde, tek elde toplandığı bu gibi sistemlerde anayasalarca devlet başkanlarına tanınan yetkilerin yasama organını ciddi biçimde zayıflattığı ve hatta kimi hâllerde istifa etseler dâhi başkanlarının siyasi gücünü sürdürmesine olanak tanıdığı siyaset bilimcileri tarafından ileri sürülmektedir.[7]

Çalışmanın bu bölümünde, Afrika ülkelerince benimsenmiş başkanlık sistemlerinin genel yapısından ve bu yapının uygulamada ortaya çıkardığı, "büyük şefler demokrasisi" adı verilen siyasi konjonktürden genel hatlarıyla bahsedilecek; bu doğrultuda, hükümet sistemlerince şekillendirilen seçim sistemleri ile devlet organlarının niteliklerinden de kısaca söz edilecektir.

B. AFRİKA BAŞKANLIK SİSTEMLERİNİN GENEL YAPISI

1. Afrika'da Güçlü Yürütme Organını Ortaya Çıkaran Temel Etmenler

Afrika devletlerinde, diğer kuvvetlere kıyasla yürütme organının aşırı güçlenerek egemen hâle geldiği başkanlık sistemlerinin ortaya çıkmasının temel nedeninin, Afrika siyasi kültüründe hâlihazırda var olan "*kabile şefine itaat*" geleneği olduğu haklı şekilde ileri sürülebilecekse de bu husus tek başına, başkanlık sisteminin Afrika'daki yapısını açıklamak için kâfi değildir. Zira başta sömürgecilik altında geçirdikleri uzun seneler olmak üzere diğer birçok siyasi ve sosyokültürel etmen, Afrika devletlerinin hükümet sistemlerinin gelişiminde önemli roller üstlenmiştir.[8]

---

7 Oda van Cranenburgh, "'Big Men' Rule: Presidential Power, Regime Type and Democracy in 30 African Countries", *Democratization*, C. 15, S. 5, s. 952-953; Blondel, Presidential Republic, s. 169.

8 Özsoy Boyunsuz, s. 98.

1900'lü yılların başından itibaren sömürgeci devletlerce çizilen siyasi sınırlar, kıtada Batılı devletlerce tanınan birçok ülkenin oluşmasına zemin hazırlamış olsa da bu sınırlar, tarih boyunca varlığını sürdüren geleneksel Afrika devletleriyle örtüşmemektedir. Tarihsel süreci dikkate almayan, suni sınırların varlığı, bağımsızlığını henüz kazanan eski sömürge devletlerde dini inanç, dil veya kültür bakımından derin farklılıklar taşıyan kabilelerden ortak bir ulus yaratma problemini doğurmuştur. Etnisite ve kabilelere bölünmüş Afrika ülkelerindeki uluslaşma sürecindeki başarısızlık, alt kimliklere dayalı siyasi üslup ve siyaset tarzını beslemiş, bu durum ise Afrika'da baskıcı ve sert bir yönetimin doğumuna neden olmuştur.[9]

Benzer şekilde sömürgecilik, kıta genelinde, devlet yönetimiyle ilgili siyasi kültür ve gelenekler ile idari teşkilatlara ilişkin kurumsal devamlılıkları ortadan kaldırmıştır. Farklı kabile kültürlerine bağlı olarak, Afrika devletlerinde ortak siyasi kurum ve geleneklerin bulunmamasının yanı sıra sömürgeci devletlerce Batı medeniyetinden uyarlanan siyasi müessese ve teşkilatlar da ülke kültürüne yabancı kalarak bu kültüre uyum sağlayamamıştır. Etkin ve güçlü siyasi mekanizmaların yokluğu, Afrika'da hukukun ve siyasetin kurumsal bir çerçeve içerisinde düzenlenememesine yol açmış ve dolayısıyla bu kural ve kaideler bir noktadan sonra devlet başkanlarının buyruklarıyla şekillenmeye başlamıştır. Bu menfi vaziyete ek olarak Afrikalı uluslarca, siyasi kurumsallaşmaya esas arz edebilecek politik kuram ve yaklaşımlar da ortaya atılamadığından, bağımsızlık sonrası yönetimi ele geçiren siyasetçiler, iktidarı şahsi otoritelerine bağımlı olarak kullanmaya başlamışlardır.[10]

Son olarak, Afrikalı devletlerin bağımsızlıklarını ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında kazanabilmeleri, henüz yeni kurulmuş Afrika ülkelerinde başkanların siyasi yaşama yoğun şekilde hükmetmeleri sonucunu doğurmuştur. Sömürgecilik ve yoksullukla geçen asırlar, kıtayı güncel siyasi gelişmelerden izole ederek Afrika halklarının demokratik ilkelerden soyutlanmış bir dünyada yaşamalarına neden olmuştur. Bunu fırsat bilen Afrikalı yöneticiler, çoğu zaman ordu des-

9 Özsoy Boyunsuz, s. 98.
10 Blondel, Presidential Republic, s. 177-178; Özsoy Boyunsuz, s. 98.

teğini de arkalarına alarak uzun seneler devlet başkanlığı makamını işgal etmiş ve böylelikle siyasi hayata egemen olmuşlardır.[11]

2. Afrika Başkanlık Sistemlerinin Ortak Özellikleri

Bahsedildiği üzere, başkanlık sistemini benimseyen Afrika devletlerinde, uygulamada genellikle yürütme organının yasama aleyhine sonuç doğuracak nitelikte, baskın yetkilerle donatıldığı bir hükümet sistemi ve büyük şefler demokrasisi olarak adlandırılan bir siyasi atmosfer ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, peşinen altını çizmek gerekir ki Afrika'da başkanlık sistemini benimseyen ülkelerin yapısal özellik ve niteliklerini, "*Afrika tipi başkanlık sistemi*" benzeri adlar altında üstünkörü genellemelere tâbi tutmak, her daim doğru sonuçlar vermemektedir. Zira II. Dünya Savaşı'ndan günümüze değin uzanan süreçte, başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerde oldukça farklı sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi veya askeri olay ve olgular vuku bulmuş ve bu durum, teoride birbirlerine bir hayli yakın görünseler de pratikte birbirlerinden oldukça uzak neticeler doğuran hükümet sistemlerinin varlığına sebebiyet vermiştir. Gerçekten de kimi Afrika ülkelerinde, hukuka uygun ve güvenilir şekilde gerçekleşen siyasi seçimler, siyasi partiler arasında iktidar değişimini mümkün kılmış ve bunun sonucunda demokratik açıdan görece gelişmiş devlet ve sistemlerden söz edilmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra siyasi katılım alanlarının insan haklarına ve evrensel hukuk ilkelerine riayet edilmek suretiyle genişletilmesi, medya organlarına geniş bir basın özgürlüğü alanı tanınması ya da çeşitli gerekçelerle ekonomik açıdan ilerleme kaydedilmesi gibi faktörler, kimi ülkelerde siyasi yapının demokratik ve verimli biçimde işleyebilmesine olanak tanımıştır.[12]

Buna karşın, birçok Afrika devleti hukuki, siyasi ya da ekonomik gelişme yaşamak şöyle dursun hâlihazırda anayasal düzlemde var olan siyasi kazanımları dâhi koruyamayacak vaziyettedir. Bu açıdan geçmişten bugüne birçok Afrika ülkesinde, tek parti rejimi eğilimini yansıtan geniş çaplı seçim hileleri yaşanmış ve hemen hemen her

---

11 Blondel, Presidential Republic, s. 181.

12 Said Adejumobi, "Democracy and Governance in Nigeria: Between Consolidation and Reversal", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria, (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 1; Ihonvbere, s. 345.

seçim döneminde etnik gruplar arası çatışmalar meydana gelmiştir. Dahası, seçimler sonrası yürütme organı özelinde yaşanan gücün yoğunlaşması ile kişiselleştirilmesi olguları, daha büyük krizler ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda bazı ülkelerde tıpkı hanedanlık sistemlerinde olduğu gibi iktidarın devlet başkanından altsoya devredildiği dahi gözlemlenmiştir.[13]

Dolayısıyla, istisnai birkaç müspet örnek kenara bırakıldığında, başkanlık sistemini benimseyen Afrika devletlerinin hemen hepsinin gerek hukuken gerek fiilen birtakım benzer özellikler taşıdığı ifade edilebilecektir. Başkanlık sisteminin benimsendiği Afrikalı devletlerde öne çıkan bu özellikleri, "*siyasi atmosfer*", "*siyasi seçimler ile siyasi katılım olanakları*" ve yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamak maksadıyla "*devlet organları arasındaki ilişkiler*" olmak üzere üç temel başlık altında ele almak mümkündür.

a. Siyasi Atmosfer

Afrikalı devlet başkanları, seçimle kazandıkları siyasi gücü, kendi kişilik ve kimlikleriyle bütünleştirmekle yetinmemiş, bu gücü aynı zamanda şahsi güç ve refah elde etmenin bir aracı olarak da kullanmışlardır. Afrika'da ekonomik zenginlik ile siyaset arasındaki bağ giderek öylesine iç içe geçmiştir ki Afrikalı halklar, yalnızca yönetenlerin antidemokratik tutumlarıyla değil; aynı zamanda iktidarda bulunanların birbirlerini saf dışı bırakmak amacıyla giriştikleri politikalarla da baş etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, Afrika ülkelerindeki siyasi iktidar çatışması zamanla, siyasi gücü kontrol eden ve ne pahasına olursa olsun gücü kaybetmek istemeyenler ile gücü yönetenlerden alarak kişisel çıkarları uğruna kullanmak isteyenler arasındaki bir otorite mücadelesine dönüşmüştür.[14]

Devlet başkanlığı makamını tıpkı tahtlarıymışçasına işgal etmekte herhangi bir beis görmeyen kimi Afrikalı başkanlar, kişisel çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri yolsuzluklar, buna bağlı ortaya çıkan ekonomik krizler ya da kontrolleri dışındaki diğer etmenler sebebiyle meşruiyetlerini kaybetmeye başladıkça siyasi hayatta kalmaya devam etmek amacıyla otoritelerini güçlendirmenin başkaca yollarını

13 Adejumobi, s. 2.
14 Mohammed, s. 174.

aramaya başlamışlardır. Liderler bu maksatla, halkın zihninde birbirlerine karşı düşmanlık, kin, nefret yahut iktidara yönelik güven, destek ve memnuniyet uyandırma potansiyelini haiz mitolojik ögelerle iktidarlarını güçlendirme eğilimine girişmişlerdir. Halk nazarında önem taşıyan tarihi eylem ve olaylara sembolik referanslarla iktidarlarında yer vermekten geri durmayan devlet başkanları, benimsedikleri unvan ve takma adlarla da meşruiyetlerini sağlama almaya çalışmışlardır. Bu bakımdan örneğin, otuz iki yıl boyunca Zaire'nin -günümüz adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti- devlet başkanlığı görevini üstlenen *Mobutu Sese Seko, "rehber"* unvanını kullanmış; Sierra Leone'nin yolsuzluklarıyla ünlü eski lideri *Siaka Stevens*, zaman zaman kendisinden "*Pa (Baba) Shaki"* olarak bahsetmiş; Nijerya'nın asker kökenli devlet başkanı *Olusegun Obasanjo*'dan ise sıklıkla "*Baba/modern Nijerya'nın babası*" şeklinde söz edilmiştir. Bilhassa doğu toplumlarında baba figürünün sürekliliği, hesap vermezliği ve dokunulmazlığı, kuşkusuz bu sıfatların tercih edilmesindeki en önemli faktörlerdendir.[15]

Sömürgecilik sonrası bağımsızlığını kazandıktan sonra hükümet sistemi olarak başkanlığı benimseyen Afrika devletlerinde, devlet başkanlarının genellikle asker kökenli olmaları dikkat çekmektedir. Bağımsızlık mücadelesinde ve sürecin devamında yaşanan iç savaş esnasında etkin ve önemli roller üstlenen askerler, alışılagelmiş güç anlayışının da etkisiyle, kurumsallaşan ve anayasallaşan bir yöntem izlemek yerine kişisel iktidarlarını tesis etme yoluna gitmişlerdir. Kıtada mevcut birçok anayasanın varoluş amacının iktidarı sınırlandırmak yerine yetkilendirmek olduğu düşünüldüğünde, bu tür rejimlerin anayasal rejimler yerine "anayasalı rejimler" olduğunu ileri sürmek rahatlıkla mümkündür.[16]

Siyasi kurumların zayıflığı sebebiyle Afrikalı devlet başkanları, politik zafer elde edebilmek maksadıyla çeşitli kişi ya da kurumlarla karmaşık ilişkilerde bulunmaktadırlar. Bu bakımdan, seçim zamanı sandıklardan elde etmeleri muhtemel olmayan desteği kazanmak amacıyla, politik liderlerin sıklıkla devlet kaynaklarını finansman olarak kullandıkları gözlemlenmektedir. Zira siyasi liderler, her yönden gergin bu siyasi atmosfer içerisinde çeşitli çıkar gruplarını ancak

15 Mohammed, s. 175.
16 Özsoy Boyunsuz, s. 96.

patron-müşteri ilişkisi aracılığıyla bir arada tutabilmekte ve yönetebilmektedirler. Lâkin kimi zaman başkanlar, ilgili çıkar gruplarıyla patronaj ilişkisini kurmada yahut hâlihazırda süregelen bu ilişkiyi devam ettirmede yeteri kadar başarılı olamamaktadırlar. Bu tür durumlara bilhassa, siyasi seçimler sonucunda yahut darbe, ayaklanma, iç savaş gibi olağandışı nedenlerle gerçekleşen devlet başkanı değişikliklerinde rastlanılmaktadır. Çeşitli gerekçelerle, göreve yeni gelen başkan, patronaj ağını dilediği tarzda yaratamadığından baskı grupları arasında istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı doğmakta; iktidarı bakımından bir hayli menfi sonuçlara gebe bu ortamı ortadan kaldırmak gayesiyle ise başkan, siyasi otoritelerce Afrika'da demokrasinin önündeki en büyük engellerinden birini teşkil ettiği düşünülen şiddet kullanımına başvurmaktadır.[17]

Sahraaltı Afrika ülkelerindeki başkanlık sistemlerinin uygulamada karşılaştığı temel sorunlardan bir diğeri ise askeri darbelerdir. Bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten bu yana birçok Afrika ülkesinde sayısız devlet başkanı, gerçekleştirilen askeri darbeler neticesinde görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Öyle ki yürürlükteki hükümet sisteminde devlet başkanının tek başına egemen olduğu yirmi iki Batı Afrika devletinin on beşinde, kurucu başkanlar askeri darbe sonucu görevlerinden ayrılmak zorunda bırakılmışlardır.[18]

b. Siyasi Seçimler ve Siyasi Katılım Olanakları

Afrika tipi başkanlık sistemlerinin genel bir özelliği, siyasi seçimlerin hemen hemen hiçbir durumda, hukuka tam anlamıyla uygun biçimde gerçekleştirilememiş oluşudur. Seçimlerin genel yönetim ve denetimini gerçekleştirmekle görevli kurumların, işlevsel ve bağımsız şekilde hareket edememesinin de etkisiyle, Afrika'da rekabetçi, özgür ve adil seçimlerin gerçekleştirilebilmesi çoğu zaman imkânsız bir hâl almıştır.[19] Bunun doğal sonucu olarak ise, başkanlık sistemini benimseyen birçok Afrika ülkesinde başkanlık makamının ancak ölüm, has-

17 Mohammed, s. 175-176.

18 Başkanlık sistemini benimseyen Afrika ülkelerindeki meydana gelen askeri darbeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Blondel, Presidential Republic, s. 188-204.

19 Konuya ilişkin detaylı örnekler için bkz. O'Brien Kaaba, "The Challenges of Adjudicating Presidential Election Disputes in Domestic Courts in Africa", *African Human Rights Law Journal*, C. 15, S. 2, 2015, s. 334 vd.

talık, yaşlılık gibi doğal olaylar sonucunda yahut askeri darbe ve halk ayaklanması gibi sosyopolitik eylemler neticesinde el değiştirebildiği gözlemlenmektedir.[20]

Başkanlık sisteminin benimsenmeye başlandığı 1960'lı ve 70'li yıllarda, Afrika ülkelerinde gerçekleşen siyasi seçimler, yukarıda söz edilen durumun vahametini ortaya koyar niteliktedir. Öyle ki kıtada altmışlı yıllarda yapılan yirmi altı seçimin yalnızca ikisinde başkan karşısında gerçek bir aday bulunmuş; istisnai örnekler haricinde başkan, rakiplerine karşı seçim kaybetmemiştir. Buna karşın, her ne kadar seçimler sonucu başkanlık makamında herhangi bir değişiklik yaşanmamış olsa da bu süreçte, iktidarını hukuki yollardan terk etmeyen devlet başkanlarının neredeyse dörtte üçü suikast, ayaklanma ya da askeri darbeler sonucu zorunlu olarak iktidarlarını devretmek durumunda kalmışlardır.[21]

1990'lı yıllara değin yoğun şekilde etkisini sürdüren bu siyasi atmosfer, kısmen de olsa etkisini gösteren anayasacılık hareketlerinin de tesiriyle yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Olağanüstü sebepler yerine seçim, istifa ya da ölüm gibi sebeplerle görev ve yetkilerini yeni başkanlara devreden liderlerin sayısı bir hayli artmış, iktidarın kullanımında şiddet yöntemlerine başvurma oranı ise epey azalmıştır. Lâkin tekrardan altını çizmek gerekir ki bahse konu anayasacılık hareketlerini Batıdaki türdeşleriyle eşdeğer tutmak, anayasa hukuku doktrini açısından çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira önceden de değinildiği üzere, Afrika kıtasında günümüze yakın tarihlerde vuku bulan anayasacılık hareketleri, devlet iktidarını sınırlandırarak temel hak ve özgürlükleri korumak gayesinden ziyade kuvvetlerin yürütmede birleştirilmesi suretiyle güçlü bir yürütme organı yaratmak amacına özgülendiğinden Batılı ve modern anlamda anayasacılık hareketleriyle ilişkilendirilmesi, hatalı bir nitelendirme olacaktır.[22]

Afrika ülkelerindeki başkanlık sisteminin tek adam egemenliği üzerinde yoğunlaşan yapısı, bu coğrafyadaki siyasi katılım olanaklarıyla da yakından ilgilidir. Çoğu Afrika devletinde siyasi katılım kültürünün ya da bu kültürü geliştirebilecek, üzerinde genel çapta uz-

20 Mohammed, s. 175.
21 Özsoy Boyunsuz, s. 99.
22 Özsoy Boyunsuz, s. 99; Ihonvbere, s. 346.

laşıya varılmış hukuk kurallarının mevcut bulunmaması genellikle, bireylerin demokratik çerçevede yönetme hakkı kazanmak ya da hükümetin politikalarını etkilemek amacıyla siyasete girememesi neticesini doğurmaktadır. Halk kitlelerinin yoğun katılımından uzak Afrika siyaseti bu nedenle, daha ziyade baskı, şiddet ve zorlama olguları etrafında şekillenmektedir. Modern devletlere kıyasla, yürütme erkinin hukuki sınırlarına ilişkin var olan az sayıdaki hukuk kuralından dâhi kendilerini üstün tutan yöneticilerin kanun tanımaz tutumları da eklendiğinde, Afrika kıtasındaki başkanlık sistemleri ekseriyetle, *neopatrimonyalizm*[23] tartışmaları etrafında şekillenen hükümet sistemlerine evrilmektedir.[24]

Siyasi katılım imkânlarının yetersizliğinin bir diğer sonucu, siyasi iktidarın uyacağı temel kaide ve esasların belirlendiği anayasal ve yasal hükümlerin, Afrika'da kamusal tartışmalara yok denecek kadar az konu olmalarıdır. Genellikle siyasi elitlerce tepeden inme şekilde ya da manipülasyona bir hayli açık, aceleci ve göstermelik halk oylamalarıyla hazırlanan bu tür anayasalar, uygulanma safhalarında da hileli yöntemlerle toplumsal tartışmaların uzağında bırakılmaktadırlar. Dahası, insani gelişme endeksi bakımından oldukça düşük seviyelerde bulunan kimi ülkelerde, halkın büyük bir bölümü anayasa kavramından ne anlaşılması gerektiğinden dahi bihaberdir. Bu sebeple, istisnai örnekler haricinde, Afrika devletlerinde anayasalar, demokrasi hakkında olumlu icraatlar yapıldığına dair uluslararası toplumu ikna etmek amacıyla yapılan tartışmalar dışında, halktan soyutlanan metinlerden ibaret olmaktadır.[25]

Başkanlık sistemini benimseyen Afrika devletlerinin genelinde görülen bir diğer temel nitelik ise, kuruluş dönemlerinde tek parti sisteminin mevcut olmasıdır. Gerçekten de Latin Amerika devletlerinden

---

23 Sömürgecilik sonrası kurulan Afrika cumhuriyetlerinde yaygın şekilde görülen neopatrimonyalizm uygulaması, bir nevi "patron-müşteri" ilişki altında, devlet kaynaklarının siyasette etkin kişi ve kurumlara tahsis edilmesi suretiyle devlet başkanının siyasi nüfuzunun güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Nicholas Cheeseman/Eloïse Bertrand/Sa'eed Husaini, A Dictionary of African Politics, Oxford University Press, 2019. www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191828836.001.0001/acref-9780191828836 (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

24 Hyden, s. 98; Mohammed, s. 175.

25 Ihonvbere, s. 346; Tom Syring, "Alternation Denied: Africa's Presidential 30+ Club," *ILSA Journal of International and Comparative Law*, C. 23, S. 2, 2017, s. 318.

farklı olarak, bağımsızlığını kazanan Afrika devletlerinin çoğunda, tıpkı komünist rejimlerde olduğu gibi tek parti sistemi varlık kazanmıştır. Günümüzde hemen hemen tüm Afrika ülkelerinde terk edilmiş olsa da tek parti sistemi, "seçim" ile "siyasi parti" gibi görünürde var olan demokratik unsurlarla otoriter yönetim yapısını oldukça iyi bir biçimde harmanladığından, kuruluş dönemindeki çoğu Afrika ülkesinde benimsenmiştir.[26]

1990'lı yıllarda Kıta genelinde yayılan demokratikleşme dalgasının ve antidemokratikliği yönünde sisteme getirilen ağır eleştirilerin etkisiyle birçok devlette tek parti sistemi terk edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber bu durum, Afrika devleti anayasalarında ve kanuni düzenlemelerinde seçme ve seçilme hakkının gereği gibi tanındığı; uygulamada ise çoğulcu demokrasi anlayışının egemen olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Her ne kadar Afrika'da tek parti sisteminden vazgeçilmişse de katılımcı bir demokrasiye geçilememiş, birçok ülkede ya baskın (hâkim) parti ya da iki parti uygulamalarıyla karşılaşılmıştır.[27] Örneğin, uzun yıllar yalnızca iç savaştan galip çıkan siyasi partinin mevcut bulunduğu, eski bir Portekiz sömürgesi olan Angola'da, bir süre sonra başka siyasi partilerin kurulup seçimlere girebilmesine imkân tanınması, iktidar partisi aleyhine pratikte pek de menfi neticeler doğurmamıştır. Tek parti sisteminin, baskın parti sistemine evrildiği ülkede, 1979'dan beri devleti yöneten Başkan *José Eduardo dos Santos* 2017 yılına kadar, tam otuz sekiz sene iktidarda kalmış ve devlet başkanlığı görevini yine partisinden başka bir isme devretmiştir.[28]

c. Devlet Organları Arasındaki İlişkiler

Afrika kıtasındaki birçok başkanlık sistemi, yasama organının etkisiz kılındığı anayasal kuralların varlığı sayesinde parlamentonun izni ya da onayı olmaksızın başkanın kritik kararlar almasına imkân

---

26 Blondel, Presidential Republic, s. 204-205, M. A. Mohammed Salih, "The Changing Governance Role of African Parliaments", içinde African Parliaments Between Governance and Government (Ed. M. A. Mohammed Salih), Palgrave Macmillan, 2005, s. 10.

27 Blondel, Presidential Republic, s. 208; Salih, s. 12-13.

28 Syring, s. 319.

sağlamaktadır.[29] Bu bakımdan örneğin, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlayacak unsurlar bulunmaksızın, anayasalarca devlet başkanlarına tanınan atama yetkileri, nepotizm ağının parçası olan kimseleri önemli yasama pozisyonlarına atama fırsatı tanıyarak başkanın parlamento karşısında dengesiz biçimde güçlenmesine olanak tanımaktadır.[30] Benzer şekilde, kıtanın birçok ülkesinde başkanlara tanınan kanun gücünde kararname çıkarma, kanun değişikliği önerisi verme ya da anayasa değişikliği teklifi sunma gibi yetkiler de yürütme organının yasama organı karşısında güçlenmesinin yolunu açmaktadır.[31]

Bilhassa tek parti veya hâkim parti sisteminin esas olduğu başkanlık sistemlerinde, parlamentonun yürütme organı karşısındaki dezavantajlı konumu çok daha rahat biçimde gözlemlenebilmektedir. Seçim sonrası, seçmenlere olan sadakatin yavaş yavaş partiye sadakat anlayışına evrildiği bu tür parlamentolar, yasama ve yürütme kuvvetleri arasında, teoride var olan fren ve dengeleme mekanizmalarını uygulamaya geçirmede dâhi bir hayli yetersizdir. Devlet başkanı ve iktidar partisi yönetiminin yoğun denetimi altında olan parlamenterlerin, yürütmeyi denetlemek bir yana; bizzat yürütme organının talep ettiği kanunları yürürlüğe koymakla görevli oldukları kabul görmektedir. Dolayısıyla bu nitelikteki parlamentoların halkın egemenliğinin bir tezahürü yerine egemen seçkinlerin ve temsil ettikleri otoriter rejimin bir görünümünden ibaret oldukları ileri sürülmektedir.[32]

Liberal demokrasiden uzak, Afrika tipi başkanlık sistemlerinde başkan her ne kadar kararname çıkarma, meclisi feshetme ya da önemli atamalar yapma gibi yetkilere çoğu zaman tek başına sahip olsa da bu durum, yasama organı seçimlerine verilen önemi azaltmamaktadır. Zira tek adam egemenliğinin esas olduğu bu gibi otoriter sistemlerde başkan, yasama organının kontrolünü sağlamayı ve parlamento üzerinde egemenlik kurabilmeyi de amaçlamaktadır. Bunun

---

29 Nicholas van de Walle, "Presidentialism and Clientelism in Africa's Emerging Party Systems", *The Journal of Modern African Studies*, C. 41, S. 2, 2003, s. 309; Özsoy Boyunsuz, s. 96.

30 van Cranenburgh, s. 953; Özsoy Boyunsuz, s. 96-97.

31 Özsoy Boyunsuz, s. 119-120.

32 Salih, s. 11-12.

yanı sıra Batılı devletlere karşı, ülkede çok partililiğin esas olduğu ve çoğulcu demokrasi anlayışına uygun seçimlerin yapıldığı izlenimini vermek de parlamento seçimlerinin en azından görünürde gerçekleştirilmesinin bir diğer sebebidir.[33]

Başkanlık sisteminin tercih edildiği birçok ülkede, devlet başkanına kimi yargısal atama yetkileri tanındığı gözlemlense de yargı bağımsızlığının temini yönündeki yoğun endişeler, pratikte bu yetkinin daha kısıtlı alanlarda ve diğer organların katılımıyla kullanılması sonucunu doğurmaktadır. Buna karşın, özellikle anayasacılık fikrinin yayılmaya başlandığı doksanlı yılların öncesinde Afrika kıtasında, yargı bağımsızlığı açısından oldukça menfi neticeler doğuran olaylarla karşılaşılmaktaydı. Öyle ki kolonici devletlere karşı kazanılan bağımsızlık sonrası birçok başkan, siyasi otoritesinin önündeki en büyük engellerden gördüğü yargı organının gücüne son vermek istemiştir. Kıta genelinde, hukuksal ya da hukuk dışı yöntemler vasıtasıyla mahkemelerin bağımsızlığına engel olunmuş, dikta rejimine boyun eğmeyen sayısız yargıç meslekten atılmış ve hatta kimi ülkelerde acı şekilde öldürülmüştür.[34]

Doksanlı yıllar sonrasında kıta genelinde yayılan demokratikleşme dalgasıyla birlikte yargı bağımsızlığını sağlamak maksadıyla çeşitli hukuki mekanizmalar kurulmaya başlansa da bu çabalar, yargı organını yürütmeden bütünüyle bağımsız bir konuma yerleştirmede tam anlamıyla yeterli olamamıştır. Batılı devletlerde yargı bağımsızlığının elde edilme sürecinde halkın da yoğun katılımıyla yaşanan çatışma ve gelişmelerin aksine; Afrika'da yargı bağımsızlığı, dış devletlerden gelen reform baskısı sonucunda anayasal değer kazanmaya başlamıştır. Ekonomik yardım ve dış yatırım alabilmek amacıyla, yargı bağımsızlığını mahkemelere bir lütufmuş gibi sunan Afrika başkanlarının bu tavrı, yargı bağımsızlığı ilkesinin ekseriyetle kâğıt üzerinde kalması neticesini doğurmuştur.[35]

Yukarıda söylenenlere ilaveten, Afrika toplumlarının sosyolojik yapısının, ekonomik refah seviyesinin ve diğer kimi kültürel etmen-

---

33 van de Walle, s. 311.

34 H. Kwasi Prempeh, "African judges, in their own cause: Reconstituting independent courts in contemporary Africa", *International Journal of Constitutional Law*, C. 4, S. 3, 2006, s. 594; Özsoy Boyunsuz, s. 158.

35 Prempeh, s. 595; Özsoy Boyunsuz, s. 158.

lerin de yürütmenin yargı üzerindeki tahakkümünün temel sebeplerinden olduğu söylenebilecektir. Yargı organlarının kilit pozisyonlarına yürütmece yapılacak atamalarda, ülkelerdeki çok kültürlü etnik yapı ile doğurduğu kırılgan siyaseti göz önüne alma mecburiyeti hâsıl olmakta ve tek parti döneminden miras kalan, nepotizm eksenli davranış kalıpları bu atamaların zeminini oluşturmaktadır. Rejim karşıtı muhalif kesimin ve yargı bağımsızlığının sağlanmasında önemli bir işlev gören baroların kendi içlerindeki çekişme ve kavgaları ile beraber, mahkemeye erişimde yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle yoksul halk kitlelerinin adalete inancının kalmaması, yargı organına karşı yürütmece gerçekleştirilen müdahalelerde kamuoyu tepkisinin oluşmamasına yol açmaktadır. Son olarak, genellikle özerk bütçeleri bulunmayan yargı organları, boğuştukları ciddi finansal sorunlar sebebiyle sıklıkla yürütme organıyla irtibat hâlinde bulunmak ve bunun sonucunda yürütmenin hükümranlığı altına girmek mecburiyetinde kalmaktadırlar.[36]

Afrika'daki başkanlık sistemlerinin, iktidarın tek güçlü politik figür olan başkanın etrafında yoğunlaşan yapısı, yalnızca güçler dengesini yasama ve yargı aleyhine sarsmakla kalmamakta, bunun yanı sıra yerel yönetimleri de merkezi otorite lehine oldukça dezavantajlı bir konuma getirmektedir. Kamusal gelirler çoğunlukla başkanın ikamet ettiği başkentlere aktarılmakta; bütçesel bakımdan merkez, çevre yerleşim yerlerine kıyasla bir hayli kârlı durumda bulunmaktadır. Öyle ki, merkezi hükümete hizmet etmeyen kamu görevlilerinin oranı, başkanlık sisteminin benimsendiği Asya ülkelerinde %25, Latin Amerika devletlerinde ise %50 civarında iken; bu sayı birçok Afrika ülkesinde yalnızca %2-3 seviyelerinde kalmaktadır.[37]

Dahası, başkanlık sistemini benimseyen kimi Afrika devletlerinde, kamu görevlilerinin 1/6'sının yalnızca başkanlık ofisine hizmet ettiği gözlemlenmektedir. Keza gerek yerel yönetimler gerek merkezi yönetimdeki diğer politik figürler aleyhine, başkanı ekonomik açıdan ciddi biçimde kayıran bu yaklaşım, hükümet sisteminin pratikte tek adam rejimine evrilmesinin bir diğer nedeni olarak gösterilmektedir.[38]

36 Özsoy Boyunsuz, s. 159; Prempeh, s. 595-596.
37 van de Walle, s. 310.
38 van de Walle, s. 310.

II. GÜÇLÜ YÜRÜTME ORGANINA SAHİP BİR BAŞKANLIK SİSTEMİ ÖRNEĞİ: NİJERYA

A. NİJERYA'DAKİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN YAPISI VE GENEL NİTELİKLERİ

1960 yılında kazanılan bağımsızlık sonrası, 1963 yılında resmi yönetim şekli olarak cumhuriyetin ilan edildiği Nijerya'da, hâlen yürürlükte olan 1999 Anayasası'nın hazırlanışına değin demokratik yönetim, iç savaş ve askeri darbeler sonucu çok sayıda kesintiye uğramıştır. Ülkede ilk askeri darbe 1966 senesinde, cumhuriyetin henüz üçüncü yılında gerçekleşmiş ve darbe neticesinde Nijerya'nın ilk ve tek başbakanı *Abubakar Tafawa Balewa* öldürülmüştür. İlk askeri darbeyi izleyen yıllarda, Batılı devletlerin farklı taraflara verdiği siyasi desteğin de tesiriyle kanlı iç savaşlar yaşanmış ve yine çok sayıda askeri darbe meydana gelmiştir. Nijerya'da cunta yönetimi 1979 yılında, dört senelik kısa bir süre için son bulmuş ve ülkede başkanlık sisteminin benimsendiği sivil bir yönetime geçilmiştir. 1983 senesinde yaşanan askeri darbe sonucu sivil yönetim tekrar kesintiye uğramış ve tam 16 sene sonra, 1999 Anayasası'nın hazırlanmasıyla iktidar yeniden sivil yönetime devredilmiştir.[39] Kısacası, 1999 yılına dek, oldukça kısa süren istisnai zaman dilimleri dışında Nijerya, askeri darbeyle başa gelen generallerin yine askeri darbeler sonucu devrildiği ve cunta iktidarının farklı kişiler arasında sürekli biçimde el değiştirdiği bir devlet yönetimine sahip olmuştur.

Her iki devlette var olan federal devlet yapısının da etkisiyle, günümüz hükümet sisteminin inşasında büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sisteminden esinlenilen Nijerya'da, bağımsızlık sonrası ilk olarak parlamenter sistem tercih edilmiştir. Bununla birlikte, yaşanan politik gelişmelerin de tesiriyle, ülkeye sömürgecilik döneminden miras kalan *Westminster* sistemi terk edilmiş ve merkezi yönetimde güçlü bir yönetim yaratmaya elverişli olduğu düşünülen

---

39 Christopher C. Mojekwu, "Nigerian Constitutionalism", *NOMOS: American Society for Political and Legal Philosophy*, C. 20, 1979, s. 168-171; Emmanuel Remi Aiyede, "Legislature-Executive Relations in Nigeria's Emergent Presidential Democracy", *UNILAG Journal of Politics*, C. 2, S. 1, 2005, s. 64-65; Murat Bilgin, "Afrika'da ABD Tipi Başkanlık Sistemi: Nijerya Federal Cumhuriyeti", içinde Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Başkanlık Sistemi: ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, No. 7, 2015, s. 226-229.

başkanlık sistemine geçilmiştir. Yürütme organının parlamento tarafından sınırlandırılmasının önüne geçilerek etkin ve istikrarlı bir hükümet kurabilme arzusunun yanı sıra ülkedeki çok kültürlü sosyokültürel yapının yönetilebilmesi ile ivedi ekonomik kalkınma hedefinin gerçekleştirilebilmesi için güçlü bir merkezi otoritenin şart olduğu düşünceleri, başkanlık sistemi tercihinde önemli rol üstlenmiştir.[40]

1999 Anayasası'nın 2. maddesine göre resmi adı "*Nijerya Federal Cumhuriyeti*" olan Nijerya, yine aynı madde uyarınca federal başkent bölgesi ve eyaletlerden oluşan bir federal devlettir. Nijerya Federal Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi, Senato ve Temsilciler Meclisi'nden meydana gelen Nijerya Ulusal Meclisi'ne aittir.[41] Anlaşılacağı üzere, çift meclisli yasama organının esas olduğu Nijerya'da Ulusal Meclis, devletin federatif yapısı gereğince yasama yetkilerinin bir kısmını federe devlet meclisleriyle paylaşsa da önemli birtakım yasama yetkilerini de elinde bulundurmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Anayasa'nın 4. maddesinin 2. fıkrası uyarınca Ulusal Meclis'e gerek federal cumhuriyeti gerek federe devletleri ilgilendiren birçok konuda münhasır düzenleme yapma yetkisi de tanınmıştır.[42]

Benzer şekilde, federal devlet düzeninin bir diğer gereği olarak Nijerya'da, yürütme işlevine ilişkin yetkiler de merkezi devlet ve federe devletler arasında paylaştırılmış vaziyettedir. Anayasa'nın 5. maddesinin ilk fıkrasına göre, esasen halk tarafından seçilen devlet başkanına ait olan federasyonu yürütme yetkisi, bizzat başkanın kendisi tarafından kullanılabileceği gibi Anayasanın cevaz verdiği kimi hâllerde başkan yardımcısı ve bakanlarca da kullanılabilecektir. Aynı maddenin ikinci fıkrası uyarınca, federe devletlerde yürütme yetkisinin ise valilere ait olacağı hükme bağlanmıştır. Bununla beraber, valilere bırakılan yerel düzeydeki yürütme yetkileri hiçbir koşulda, federasyonun yürütme yetkilerinin kullanılmasını engellemek ve federasyon hükü-

40 Kunle Awotokun, "The Nigeria's Presidentialism and the Burden of Profligacy in an Inchoate Constitutional Democracy", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, C. 11, S. 5, 2020, s. 40; Rotimi Suberu, Nigeria's Permanent Constitutional Transition: Military Rule, Civilian Instability and "True Federalism" in a Deeply Divided Society, Forum of Federations, Occasional Paper Series, No. 34, 2019, s. 5-6; Mojekwu, s. 168.

41 1999 Nijerya Anayasası, madde 4/1.

42 Bahse konu yetkilerin tümü için bkz. 1999 Nijerya Anayasası, İkinci Liste, Yasama Yetkileri, Bölüm 1, Münhasır Yasama Yetkileri Listesi.

metinin eyaletlerdeki herhangi bir malvarlığını veya yatırımını tehlikeye atmak amaçlarıyla yahut herhangi bir yolla federal hükümetin devamlılığını tehlikeye atmak suretiyle kullanılamayacaktır.

Anayasa'nın 67. maddesine göre Başkan, Temsilciler Meclisi ve Senato toplantılarına ya da Ulusal Meclis'in ortak toplantısına, federal mali konular gibi milli meseleler hakkında konuşma yapmak yahut ulusal önemi haiz olduğuna kanaat getirdiği hükümet politikaları hakkında yasama organına bilgi vermek amacıyla katılabilecektir. Benzer şekilde aynı maddeye göre, kimi durumlarda bir bakanın da bakanlığın işleyişiyle ilgili hususları dile getirmek üzere Meclis toplantılarına katılmasına bir engel yoktur. Bununla beraber, maddenin son fıkrası uyarınca, yasama çalışmalarına bu yönde bir iştirak gerek Başkanın gerek bakanların Meclis'te ya da herhangi bir komitede, hiçbir şekilde oy kullanabileceği manasına gelmemektedir. Ayrıca Anayasa'nın 147. maddesinin 4. fıkrasına göre, Ulusal Meclis'in bir üyesinin Başkan tarafından bakan olarak atanması durumunda, yeminini ederek göreve başladığı anda ilgili bakan, yasama organı üyeliğinden de istifa etmiş sayılmaktadır.

Öğretide konuya dair farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da,[43] günümüzde baskın olarak kabul gören görüşe göre, bir hükümet sisteminin başkanlık sistemi olarak nitelendirilebilmesi için birtakım özellikler ihtiva etmesi zorunludur. Buna göre, yürütme organı tek kişiden meydana gelmeli, devlet başkanı doğrudan ya da benzeri biçimde halk tarafından seçilmeli ve belirli bir dönem için seçilen yürütme organı yasamanın güvenine dayanmamalıdır.[44] Bunun haricinde, başkanlık sistemlerinin tümünde olmasa dâhi birçoğunda gözlemlenebilen birtakım niteliklerden de bahsedilmiş ve sistemin bazı tali özelliklerinin de bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda başkanlık sistemlerinde başkan, yasama organını feshedemeyecek; aynı kişi hem yasama hem de yürütme organında görev alamayacak ve başkan ile sekreter-

43 Siyaset bilimi disiplininin önde gelen yazarlarından Giovanni Sartori, Arend Lijphart, S. Matthew Shugart-John M. Carey ve J. Juan Linz'in konuya ilişkin yaklaşımları için bkz. Serap Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No. 23, 2017, s. 19-37.

44 Arend Lijphart, Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries, 2. Baskı, Yale University Press, 2012, 106-107; Nur Uluşahin, Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi, Yetkin, 1999, s. 30-51; Kemal Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. I, 2. Baskı, Ekin, 2020, s. 641-643; Benzer yönde Yazıcı, s. 37.

yası, yasama organının çalışmalarına katılamayacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bahse konu bu ikincil nitelikler, başkanlık sisteminin olmazsa olmaz koşullarından olmayıp; bu özelliklerden birini yahut birkaçını taşımamasına karşın başkanlık sistemi olarak adlandırılan hükümet sistemleriyle de pratikte sıklıkla karşılaşılmaktadır.[45]

Yukarıda Nijerya Anayasası'nın ilgili hükümlerinden aktarılan veriler ışığında, Nijerya devletinin hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Zira kolaylıkla anlaşılacağı üzere, "Başkan" adı altında, tek kişiden oluşan bir yürütme organına sahip olan Nijerya'da, Başkan doğrudan halk tarafından seçilmekte ve *impeachment* benzeri olağanüstü hâller dışında, görev süresi dolmaksızın yasama organı tarafından görevden alınamamaktadır. Söylenenlere ek olarak, yürütme organına tâbi kişilerin Temsilciler Meclisi ya da Senato toplantılarında oy kullanamaması yahut aynı kişinin hem yasama hem de yürütme organında aynı anda görev alamıyor olduğu gerçeği de Nijerya'da başkanlık hükümet sisteminin benimsendiğini açık şekilde ortaya koymaktadır.

B. NİJERYA'DA GÜÇLÜ BİR YÜRÜTME ORGANINI ORTAYA ÇIKARAN TEMEL FAKTÖRLER

İşleyiş bakımından esasen, yasama ve yürütme kuvvetlerinin sert ayrılığına dayanan başkanlık sisteminde, hukuken birbirlerinden bağımsız şekilde var olan ve kural olarak birbirlerinin varlığına son verme yetkisini elinde bulundurmayan bu iki organın yine kâideten birbirlerinin faaliyetlerine karışmaları da mümkün değildir. Bununla birlikte, bu son kural katı şekilde uygulandığı takdirde, iki organ arasında hiçbir şekilde karşılıklı iş birliği de var olamayacağından devlet yönetimi bir bakıma felce uğrayacaktır. Bu nedenle, başkanlık sistemlerinde, yasama ve yürütme organları arasında iş birliğini sağlamaya yönelik birtakım hukuki araçların oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Öğretide "*karşılıklı etkileşim araçları*" şeklinde adlandırılan bu mekanizmaların başlıcalarına; atamalar, milletlerarası antlaşmaların onaylanması, bütçe, meclis araştırması, impeachment (suçlama/suçlandırma), veto ve başkanın parlamentoya mesaj yetkisi örnek olarak gösterilebilir.[46]

---

45 Gözler, s. 644-645.
46 Gözler, s. 647-649; Özsoy Boyunsuz, s. 118.

Genellikle bir karşılıklılık ilişkisi bağlamında, yasama ve yürütme organlarına müşterek biçimde tanınan, karşılıklı etkileşim araçlarından kaynaklı hukuki yetkiler, bu iki kuvvetin birbirlerini hukuken sınırlandırması ve dengelemesi amacı üzerine inşa edilmiştir. Bir başka ifadeyle, yasama ve yürütme organlarından birinin, diğeri aleyhine aşırı şekilde güçlenerek kuvvetler ayrılığı ilkesini derinden sarsma tehlikesinin önüne geçilmesi maksadıyla düzenlenmiş bu hukuksal araçlar, anayasacılık fikriyle benzer amaçlara hizmet etmektedir.[47]

Yasama ve yürütme organlarına, güçler dengesinin sağlanması amacıyla verilen bu yetkilerin, yine bu iki organa dengeli şekilde dağıtılması zaruret arz etmektedir. Yürütme organının yasama organı aleyhine yahut yasama organının yürütmenin dezavantajına olacak türde geniş yetkilerle donatılması, organlardan birini diğeri karşısında orantısız biçimde güçlendirerek kuvvetler arası denge ve istikrarı derinden sarsacaktır. Uygulamada ekseriyetle ilk ihtimalle karşılaşılmakta ve anayasal düzenlemeler ile politik atmosferin de etkisiyle, birçok başkanlık sisteminde yürütme organının son derece güçlü ve baskın bir konum kazandığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan, yasama ve yürütme organlarının yetkileri ile bu organlar arasındaki karşılıklı etkileşim araçlarının anayasal düzlemde ne şekilde inşa edildiği hususu, yasama organı üzerinde egemenlik kuran başkanlık sistemlerinin tespitinde önemli rol oynamaktadır.

Çalışmanın bu son bölümünde ise bu mesele üzerinde yoğunlaşılacak, güçlü ve baskın bir yürütme organıyla karşılaşılan Nijerya'nın hükümet sisteminin yapısına etki eden faktörler ile Nijerya'daki yapının başkanlık sistemini benimseyen diğer Afrika ülkelerinin genel özellikleriyle ne denli bağdaştığı hususları; ilgili anayasal hükümler, ülkede etkili siyasi atmosfer ve diğer somut verilerden hareketle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Söz konusu faktörlerin "*Başkana Tanınan Geniş Atama Yetkileri*", "*Başkanın Yasama İşlevine İlişkin Yetkileri*", "*Impeachment (Suçlama/Suçlandırma) Prosedürünün İşlevsizliği*", "*Başkanın Bütçe ve Mali Alandaki Yetkileri*" ile "*Siyasi Atmosferin ve Seçim Sisteminin Etkisi*" olmak üzere beş temel başlık altında toplanması mümkündür.

47 Benzer yönde bkz. Özsoy Boyunsuz, s. 170 vd.

1. Başkana Tanınan Geniş Atama Yetkileri

Nijerya Federal Cumhuriyeti'nde iktidarı neredeyse bütünüyle muhafaza eden bir yürütme organı modeline rastlanmasının başlıca sebeplerinden ilki, Devlet Başkanına anayasal düzlemde tanınan atama yetkileridir. Gerçekten de Nijerya Anayasası uyarınca Devlet Başkanı, gerek çeşitli kamu tüzel kişilerinin karar ve yönetim mercilerine gerek doğrudan ya da dolaylı biçimde yasama ve yargı organlarına yaptığı atamalar vasıtasıyla fonksiyonel anlamda oldukça üstün ve buyurgan bir konuma yerleşmektedir.

Nijerya Anayasası'nın 153. maddesinde *Danıştay, Federal Kamu Hizmeti Komisyonu, Federal Yargı Hizmeti Komisyonu, Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu, Milli Savunma Konseyi, Milli Güvenlik Kurulu* ile *Ulusal Ekonomik Konsey* gibi federal düzeyde yasama ve yürütme işlevleri açısından kritik önem taşıyan organlar genel anlamıyla düzenlenmiş ve 154. madde ile bu organların başkan ve üyelerinin -Anayasanın ayrıksı düzenlemeleri saklı kalmak kaydıyla- Senato'nun onayına tâbi olmak şartıyla, Başkan tarafından atanacakları hükme bağlanmıştır. Dahası, ilgili maddenin 2. fıkrası uyarınca, söz konusu organlardan Danıştay, Milli Savunma Konseyi ve Milli Güvenlik Kurulu'na yapılacak atamalarda, Başkanın Senato'dan onay alması dâhi gerekmemektedir. Bununla birlikte, 157. madde uyarınca, Senato'nun onayına bağlı olarak atanan kişilerin görevden alınma usulünde de yine Senato etkin kılınmış ve Başkanın Senato üyelerinin en az üçte ikisinin olumlu oyunu alması durumunda, ilgili organlarda görev yapan kişilerin görevden alınabileceği düzenlenmiştir. Ek olarak, Anayasanın federal kamu hizmetlerinin işleyişinin düzenlendiği bölümünde yer alan ilgili hükümlerine göre; *Hükümet Sekreterliği*, *Kamu Hizmeti Başkanlığı*, *büyükelçilik*, *baş temsilcilik* ya da *Bakanlık daimî sekreterliği* gibi makamlara yapılacak atamalar da yine bizzat Başkan tarafından gerçekleştirilecektir.

Nijerya'da anayasal organlar üzerinde yürütme organınca kurulan hâkimiyet, atama yetkilerinin kullanımıyla sınırlı biçimde değerlendirilmemelidir. Bilhassa, hâlihazırda yürürlükte bulunan 1999 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, başkanlık örgütüne hukuken bağlı şekilde yaratılan, kimi idari düzenleyici kurum ve kuruluşların da yürütme egemenliğinin sürdürülmesi amacına hizmet

ettiği savunulmaktadır.[48] Kamusal açıdan herhangi bir siyasi sorumluluğu bulunmayan ilgili kurumların çalışanlarının, Başkana sadakat ilkesi doğrultusunca yürütme organınca seçilmesi ve görevlerinin ifasında çoğu kez yalnızca Başkana hesap vermesi hususları kimi dönemlerde, kurumların işleyişine yönelik yasama organı çağrılarının göz ardı edilmesi ve yargı organının bağlayıcı kararlarına uyulmaması sonucunu doğurmuştur. Bazı yazarlara göre, Nijerya'da vaziyet bir dönem o denli vahim bir hâl almıştır ki, kurum yöneticilerinin parlamenterlerle aleni şekilde alay etmeleri ve Meclis'e açıkça saygısızlık doğuran eylemlerde bulunmaları, kamuoyu tarafından olağan sayılmaya başlamıştır.[49]

Yürütme işlevine ilişkin üst düzey yetkilerle donatılmış organ ve kurumlara yapılan atamalarda olduğu gibi, çeşitli yüksek mahkeme başkanlık ve üyeliklerine ilişkin yapılan atamalarla da Devlet Başkanı, yargı organını tahakkümü altına almaktadır. Örneğin, Anayasa'nın 231. maddesi hükmüne göre, Nijerya Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of Nigeria*) başkanı sıfatını haiz Nijerya Başyargıcı (*the Chief Justice of Nigeria*), Ulusal Yargı Konseyi'nin önerisi ve Senato'nun onayına bağlı olarak Başkan tarafından göreve atanmaktadır. Yüksek Mahkeme'ye yapılacak üye seçimi ise yine Senato'nun onayına bağlı olmakla birlikte bu kez Ulusal Yargı Konseyi Başkanı tarafından yapılmaktadır.

Nijerya Anayasası'nın ilgili maddeleri uyarınca, tıpkı Nijerya Yüksek Mahkemesi başkanının atanma usulünde olduğu gibi diğer birçok yüksek mahkeme başkanının da Senato'nun onayı üzerine Başkan tarafından atandığı gözlemlenmektedir. Gerçekten de Temyiz Mahkemesi (*Court of Appeal*) Başkanı (m. 238), Federal Yüksek Mahkeme (*The Federal High Court*) Başyargıcı (m. 250), Abuja Federal Başkent Bölgesi Yüksek Mahkemesi (*High Court of the Federal Capital Territory, Abuja*) Başyargıcı (m. 255), Şeriat Temyiz Mahkemesi (*The Sharia Court of Appeal*) Baş Kadısı (m. 261) ve Örf ve Adet Hukuku Temyiz Mahkemesi (*Customary Court of Appeal*) Başkanı (m. 266) Senato'nun olumlu oyunu almış olmak kaydıyla Başkan tarafından göreve atanmaktadır. Bir başka ifadeyle, Nijerya'da federal düzeyde mevcut tüm yüksek mahkemelerin başkanları, makamlarına Başkan tarafından atanmaktadır.

48 Ihonvbere, s. 361.
49 Adejumobi, s. 11; Bilgin, s. 243-244.

Yürütme organının, yargı organı üzerinde baskıcı etkisine yol açan bu durum doktrince, Nijerya mahkemelerinin bağımsızlıklarını büyük ölçüde yitirdikleri biçiminde yorumlanmaktadır. Yargının pratikte çoğu kez yürütme organının bir uzantısıymışçasına hareket ettiğini ileri süren kimi yazarlara göre, Nijerya'da hükümet çıkarlarına ters düşen yargı kararlarına rastlayabilmek gün geçtikçe bir hayli güçleşmektedir.[50]

Belirtmekte fayda vardır ki yargısal bağımsızlığa gölge düşüren bu menfi durum yalnızca Başkan tarafından gerçekleştirilen yargısal atamalardan ileri gelmemektedir. Yine özellikle Anayasa'nın henüz yürürlüğe girdiği yıllarda, hâkim ve savcılara yönelik asılsız suçlamalar, meslekten uzaklaştırma dâhil olmak üzere verilen disiplin cezaları ya da aile konutları hakkında verilen dayanaksız yıkım kararları gibi idari işlemlerin de yürütmenin yargı organı üzerinde üstünlük kurmasına zemin hazırladığı öne sürülmektedir. Yargıçların vicdani kanaatlerine dayanmayan, suni mahkeme kararlarının yaygın biçimde verildiğinin iddia edildiği söz konusu yıllarda, yargı kararlarına itaatsizlik ve yargıçlar arasında patronaj uygulamalarının oluşturulması girişimlerinin de hat safhada olduğu savunulmaktadır.[51]

Anayasanın 151. maddesi uyarınca, yürütme işlevine ilişkin görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesinde kendisine yardımcı olması amacıyla Başkan, herhangi bir kişiyi *Özel Danışman* (*Special Adviser*) olarak atayabilmektedir. Başkana sadakat anlayışının esas olduğu bu kamusal göreve yapılacak atamalar bütünüyle Başkanın takdirine bırakılmış olup Özel Danışmanların görevi de Başkanın görev süresi sona erdiğinde bitmektedir. Bununla beraber maddenin 2. fıkrasına göre, bahse konu danışmaların sayısı ile ücret, ödenek ve diğer özlük hakları ise kanunla ya da Ulusal Meclis kararıyla belirlenecektir. Her ne kadar sayılarının Meclis kararıyla belirleneceği kuralı Anayasa'da yer alıyorsa da buna ilişkin net bir sınırlamanın mevcut olmamasından bahisle, özel danışmanların kırılgan Nijerya ekonomisi üzerinde büyük bir ekonomik yük teşkil ettiği zaman zaman ileri sürülmektedir.[52]

---

50 Femi Falana, "Constitutionalism, Rule of Law, and Human Rights", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria, (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 130.

51 Adejumobi, s. 12.

52 Awotokun, s. 41.

Son olarak değinmek gerekir ki her ne kadar konuya ilişkin anayasal ya da yasal düzeyde yetkileri bulunmasa da Devlet Başkanları, kimi durumlarda, yasama organı üzerinde hâkimiyet kurmak maksadıyla, Meclis başkanı seçimlerine de müdahale edebilmektedir. 1999 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, dörder yıllık sürelerle, toplam iki dönem devlet başkanlığı görevini yürüten *Olusegun Obasanjo* döneminde gerçekleşen kimi gelişmeler, bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu bakımdan öğretide, federal yapı gereğince ikili meclis sisteminin benimsendiği Nijerya Ulusal Meclisi'nde, Temsilciler Meclisi ve Senato başkanlığı seçimlerinde Obasanjo iktidarı tarafından ciddi müdahaleler gerçekleştirildiği ve bu durumun yasama organını yürütme aleyhine oldukça dezavantajlı bir konuma getirdiği ileri sürülmüştür. Buna göre, Meclis başkanlarının atanması ve görevden alınması Devlet Başkanı tarafından organize edildiğinden ve bu işlemler kapalı kapılar ardında, gizli şekilde yürütüldüğünden, Obasanjo'nun başkanlık dönemi boyunca Ulusal Meclis'te ekseriyetle, yürütmenin tercih ettiği siyaset ve savunduğu çıkarlar doğrultusunda yoğun hizipleşmeler yaşanmıştır. Öyle ki başkanlık dönemi süresince, siyasi çıkarları doğrultusunda, Senato'da toplam beş kez başkan değişmiş; devlet başkanının yasama organları üzerindeki bu hegemonyası, kimilerince ironik bir dille, "*Obasanjo, hem Senato'da hem de Temsilciler Meclisi'nde barış ortamının nadir görülmesini sağlayarak, tek başına, Ulusal Meclis'in kutsal odasına düşüncesizliği (patavatsızlığı) getirdi*" biçiminde yorumlanmıştır.[53]

2. Başkanın Yasama İşlevine İlişkin Yetkileri

Nijerya'da başkanın yasama organı karşısındaki baskın pozisyonuna zemin hazırlayan hususlardan bir diğeri, yasama işlevine ilişkin anayasal düzeyde sahip olduğu yetkilerdir. Başkanın kanun tasarılarına dair veto yetkisi ile Anayasada kural olarak yalnızca istisnai hâllerle sınırlı olarak kullanılabileceği öngörülen yasama tasarrufunda bulunma yetkisi, Devlet Başkanının güçlü konumunu pekiştirmekte ve onu yasama organı karşısında üstün bir mevkide konumlandırmaktadır.

1999 Anayasası'nın 58. maddesi uyarınca, bir kanun tasarısının usulüne uygun olarak yürürlüğe girebilmesi için hem Senato hem de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.

53 Adejumobi, s. 10.

Anayasa'nın 56. maddesinin 2. fıkrasına göre, aksi Anayasa'da belirtilmedikçe karar yeter sayısı, her iki meclis için de toplantıya katılanların salt çoğunluğu olarak belirlenmiştir. Bununla beraber, bir tasarının yasalaşabilmesi için her iki meclis tarafından karar yeter sayılarına uygun biçimde kabul edilmesi yeterli olmayıp; aynı zamanda Başkan tarafından veto edilmemesi de gerekmektedir.

58. maddenin ilgili fıkralarına göre, Senato ve Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen bir yasa tasarısı, onaylanmak üzere Başkana sunulacak ve Başkan, otuz günlük süre içerisinde kanunu onayladığını ya da onaylamadığını belirtecektir. Onayın gerçekleştiği durumlarda tasarı, kanunlaşarak yürürlüğe girecek; başkanın veto yetkisini kullandığı hâllerde ise ilgili tasarı Ulusal Meclis'e geri gönderilecektir. Meclislerde yapılacak ikinci oylamada tasarının yürürlüğe girebilmesi için bu kez üçte iki çoğunluk aranacak, ilgili nisabın sağlandığı durumda ise bu kez Başkanın onayına ihtiyaç duyulmayacaktır. Kısacası, Anayasa'nın 58. maddesi hükümleriyle Nijerya hukukunda Devlet Başkanına tanınan bu yetki, tipik bir güçleştirici veto yetkisidir.

Anayasal düzlemde Devlet Başkanına güçleştirici veto yetkisi tanınması, yasama yetkisinin birçok hâlde gereği gibi kullanılamamasına yol açtığı iddiasından hareketle doktrinde eleştiriyle karşılaşmaktadır. Ulusal Meclis tarafından kabul edilen herhangi bir yasa tasarısına Başkanca onay verilmediği durumlarda, tasarının Meclisçe ikinci kez kabulü için üçte iki gibi oldukça yüksek sayılabilecek bir çoğunluğun aranıyor olması, Nijerya'da yasamanın yürütme organı karşısındaki dezavantajlı konumunun başlıca sebeplerinden sayılmaktadır. Zira ancak bir hayli istisnai koşullarda gerçekleşebilecek, Devlet Başkanının bağlı bulunduğu partinin milletvekilleriyle dahi derin görüş ayrılıkları yaşama olasılığı dışında, veto yetkisinin kullanıldığı durumlarda tasarının Ulusal Meclis'te üçte iki gibi bir nisapla kabul edilebilmesi ihtimali oldukça zor görünmektedir. Bu sebeple, Anayasa'da Devlet Başkanına tanınan güçleştirici veto yetkisi, pratikte yasama işlemlerinin de Başkanın iradesine tâbi olması neticesini doğurmaktadır.[54]

[54] Falana, s. 127.

Nijerya hukukunda Devlet Başkanı kural olarak, yasa hükmünde kararname çıkarmak suretiyle yasama tasarrufunda bulunma yetkisini haiz değildir. Bununla birlikte Başkan, yürürlükteki yasaların Anayasa'yla uyumlaştırılması amacıyla sınırlı olarak, çıkaracağı bir kararname vasıtasıyla, 1999 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önce askeri cunta döneminde çıkarılan kanunlarda değişiklik yapma yetkisine sahiptir. Başkana tanınan bu yetki, bilhassa ilk Devlet Başkanı Obasanjo döneminde ortaya koyulan birtakım icraatlar sebebiyle, yasama ve yürütme organı arasında büyük çaplı krizlerin doğumuna yol açmıştır.[55]

1999 yılı, Kasım ayında, herhangi bir ulusal meclis kararına yahut yasaya dayanmaksızın, doğal kaynaklar hakkında yetkili bir idari kuruluşun görevine, yukarıda bahsedilen yetkiye dayanılarak Obasanjo tarafından son verilmesi, Nijerya hukukunda Başkanın yetkilerine ilişkin birçok tartışmayı alevlendirmiştir. Esasen Anayasa'nın 315. maddesi etrafında şekillenen bu tartışmalar, Nijerya Anayasası'nda yasama yetkisinin kullanımına ilişkin büyük bir yetki karmaşası bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır.[56] Doktrinde kimi yazarlar, bu tür bir yetki tanımının, anayasayla uyumlaştırma kisvesi altında, Başkanın yalnızca kendi iradesi ve hükmü doğrultusunda, Anayasa'ya aykırı olduğunu öne sürdüğü bir yasayı, dilediği yönde değiştirebileceği ya da bütünüyle yürürlükten kaldırabileceği anlamına geleceğini savunmuşlar ve kapsam yönünden bu denli geniş çaplı bir yetkinin kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bağdaşmadığını ileri sürmüşlerdir. Öğretide *Falana*, Başkana verilen bu yetkinin ağır şekilde suiistimal edilebileceği ve iktidarın kullanımında hukukilikten öte keyfiliği beraberinde getirebileceği dile getirmiş; güçler ayrılığı kuramını derinden sarsarak yürütme organı karşısında yasama ve yargıyı oldukça aciz bir konuma indirgeyen bu yetkilerin, geçmişte ordu tarafından icra edilen diktatörlük yetkilerinin, Anayasa vasıtasıyla, Nijerya Federal Cumhuriyeti'nin halk tarafından seçilmiş başkanına verilmesinden ibaret olduğunu ifade etmiştir.[57]

---

55 Bilgin, s. 240; Falana, s. 127.
56 Bilgin, s. 240.
57 Falana, s. 128.

3. Impeachment (Suçlama/Suçlandırma) Prosedürünün İşlevsizliği

Kimi kaynaklarca kökeninin, bağımsızlık öncesi kabile şefinin görevden alınma usulüne kadar dayandırıldığı[58] *impeachment (suçlama/suçlandırma)* prosedürü,[59] Nijerya'da bağımsızlık sonrası dönemde gerek parlamenter sistemin benimsendiği evrede gerek başkanlık sistemine geçildikten sonraki dönemde uygulanagelmiş bir usuldür. Anayasa'da federal düzeyde başkan ve başkan yardımcısı; federe düzeyde ise vali ve vali yardımcıları için öngörülmüş olan suçlama usulü, ilk kez 1981 yılında, görevini kötüye kullandığı ileri sürülen bir eyalet valisi için uygulanmış ve vali görevden alınmıştır.[60] Benzer şekilde bu usul, cunta iktidarı sonrası sivil yönetime geçilen 1999 senesinden itibaren, bilhassa eyalet düzeyinde azımsanmayacak sayıda uygulamaya vücut vermiştir.[61]

Nijerya Anayasası'nın 143. maddesinde, Ulusal Meclis tarafından işletilecek bir mekanizmayla, görevleriyle ilgili suçlar söz konusu olduğunda, Başkan ve Başkan yardımcısının görevden alınması usulü düzenlenmiştir. İlgili hükme göre, Ulusal Meclis üyelerinin üçte biri, Başkanın ya da Başkan yardımcısının yürütme işlevini yerine getirirken görevlerini ağır şekilde suiistimal ettikleri (*gross misconduct*)[62] iddiasını, yazılı bir bildiri vasıtasıyla Senato başkanına sunabilirler. Bu durumda, bildirinin Senato başkanına sunulduğu tarihten on dört gün sonra her iki mecliste de iddianın bir soruşturmaya konu olup

---

58 Bağımsızlık öncesi dönemde, şimdiki Nijerya nüfusunun çeyreğini oluşturan Yoruba Kabilesinde, "Oyo Mesi" adı verilen danışma meclisi, hatalı bir yönetim sürdüren ya da önemli bir suç işleyen kabile şefini, geleneksel ve sembolik yöntemler vasıtasıyla, kimi durumlarda tahttan indirebilmekteydi. Jide Ogunsakin, "Evaluation of Impeachment Proceedings under the Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999", *Journal of Law, Policy and Globalization*, C. 34, 2015, s. 132.

59 Nijerya'da uygulanan impeachment usulünü her yönüyle ele alan, oldukça ayrıntılı bir çalışma için bkz. Omololu FAGBADEBO, Impeachment in the Nigerian Presidential System, Palgrave Macmillan, 2020.

60 Ogunsakin, s. 133; Fatai Ayisa Olasupo, "Voice of Jacob Hand of Esau: Appraising the Role of Chief Executives and Party Leaders in Impeachment Processes in Nigeria", *Beijing Law Review,* C. 5. S. 1, 2014, s. 8; Elijah Adewale Taiwo, "Judicial Review of the Impeachment Procedure in Nigeria", *Malawi Law Journal*, C. 3, S. 2, 2009, s. 239-240.

61 Örnekler için bkz. Fagbadebo, s. 165-212.

62 Nijerya Anayasası, madde 143/11: "Bu bölümde yer alan 'ağır suiistimal' ifadesi, Anayasa hükümlerinin ciddi şekilde ihlal edilmesi yahut Ulusal Meclisçe ağır olarak nitelendirilen bir kötüye kullanım anlamına gelmektedir".

olmayacağı oylanır. Hem Temsilciler Meclisi hem de Senato, üçte iki çoğunlukla soruşturma başlatılması yönünde karar aldığı takdirde ise soruşturma sürecine girişilir.

Soruşturma önergesinin kabulü sonucunda, Nijerya Anayasa Mahkemesi başkanı sıfatını da haiz Nijerya Başyargıcı (*Chief Justice of Nigeria*), iddia ve ithamları araştırmak üzere, yasama ve yürütme organıyla ya da herhangi bir siyasi partiyle ilgisi bulunmayan, tarafsızlığına tamamen güvendiği yedi kişiden bir heyet oluşturur. Baş yargıç tarafından göreve getirilen bu heyet, Anayasaca kendilerine tanınan üç aylık süre zarfında, görevi kötüye kullanma iddiasını soruşturur ve topladığı bulguları süreç sonunda Ulusal Meclis'e rapor eder. 143. maddenin sekizinci fıkrasına göre, soruşturma heyetinin Ulusal Meclis'e sunduğu rapor, Başkana ya da Başkan yardımcısına yönelen iddia ve ithamların yeterli bulgularla kanıtlamadığı yönünde ise soruşturma sonuçsuz kalır. Aksi durumda ise rapor tekrar her iki mecliste de oylanır ve yine her iki mecliste de ancak üçte iki oranında delegenin bu yöndeki kararıyla Başkan veya Başkan yardımcısı görevden alınabilir.

Anayasaca Başkana tanınan görev ve yetkilerin hukuka uygun biçimde kullanılmasının sağlanmasında Ulusal Meclis'in elinde oldukça etkili bir koz olduğu düşünülen suçlandırma prosedürü aynı zamanda Nijerya hukukunda pozisyonu ve statüsü ne olursa olsun hiç kimsenin hukukun üstünde olmadığı ve yürüttükleri görevlerden ötürü kamu görevlilerinin hukuken sorumlu olduğu hususlarının önemli bir göstergesini teşkil etmektedir.[63] Bununla birlikte, normatif düzenlenişinde henüz ilk bakışta göze çarpan birçok aksaklık, ilgili prosedürün pratikte öngörülen işlevleri yerine getirememesine yol açmaktadır.

Bu aksaklıklardan ilki, soruşturmanın birinci aşamasını gerçekleştirmekle görevli yedi kişinin ne şekilde tespit edilebileceğine ilişkindir. Bu bakımdan öncelikli soru, Anayasa'nın ilgili hükmünde açıkça belirtildiği üzere, hiçbir şekilde kuşku duyulmayacak kadar tarafsızlıklarından güven duyulan kimselerin gerçek hayatta var olup olmadıkları ve -var iseler- bu kişilerin belirlenebilmesinin mümkün olup olmadığıdır. Lâkin belirtmek gerekir ki, etkili bir usulün işletilebilmesi açısından diğer meseleler öylesine sorunludur ki öğretide işbu

63 Taiwo, s. 249; Ogunsakin, s. 137; Olasupo, s. 9; Fagbadebo, s. 307-308.

hususun üzerinde durmaya gerek dâhi görülmemiştir. Yukarıda sözü geçen anayasal hükümlerden anlaşılacağı gibi, soruşturma komisyonunun tayinindeki takdir yetkisinden ötürü, Ulusal Meclis ile beraber, suçlandırma usulünün kilit pozisyonunda yer alan makam, Nijerya Başyargıcıdır. Önceden belirtildiği üzere, hukuk sisteminin başında bulunan Baş yargıç, Senato'nun onayının alınması kaydıyla Başkan tarafından göreve atanmaktadır. Bir başka ifadeyle Baş yargıç bulunduğu pozisyona, Devlet Başkanın takdir ve lütfu doğrultusunda sahip olmaktadır. Hâl böyleyken, suçlandırma usulünün anayasal gereklerinin yerine getirilmesinde, bizzat Başkan tarafından göreve atanan bir kimsenin ne derece tarafsız ve cüretkâr olabileceği başlı başına bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.[64]

İkinci olarak, Başkana ya da yardımcısına yöneltilen iddia ve ithamların yeterli bulgularla kanıtlanamadığına dair soruşturma heyetinin kararına karşı, milletvekillerin başvurabileceği herhangi bir hukuki yolun bulunmaması hususu da kanaatimizce yine önemli bir problem olarak değerlendirilebilecektir. Gerçekten de Ulusal Meclis'in tümünde oybirliğini sağlayarak, işlediğini iddia ettikleri ağır bir suçtan ötürü Başkanın yargılama prosedürünü başlattıkları ütopik ihtimalde dâhi, milletvekillerinin bu yönde bir heyet kararına karşı izleyebilecekleri başkaca bir hukuki yol ve yöntem göze çarpmamaktadır. Bir başka ifadeyle, yasama, yürütme ya da yargı organlarından herhangi birine dâhil olmayan yedi kişiden meydana gelen bir heyetin, Başkanın ağır bir suç işlediği iddiasıyla suçlanması gibi devletin en ciddi meselelerinin biri hakkında kesin karara varabilmesi ve bu karara karşı herhangi bir itiraz yolu bulunmaması gerçeği kanımızca, ilgili prosedürün bir başka zayıf noktasıdır.

Meseleye ilişkin nihai ve belki de kanaatimizce en mühim sorun, sürecin başlatılması, devamı ve nihayete erdirilmesi konularında Anayasaca öngörülen nisabın ölçüsüzlüğüdür. Soruşturma başlatılması oylamasına geçebilmek amacıyla verilebilecek önerge için öngörülen 1/3 çoğunluğun dâhi tartışmaya açık olmasına karşın; bilhassa Nijerya'daki siyasi atmosfer göz önüne alındığında, soruşturmanın başlatılmasında ve soruşturma sonucunda Başkanın suçlu bulunarak görevden azline karar verilmesinde 2/3 çoğunluğun aranıyor olması, büyük bir sorun

64 Ogunsakin, s. 139-140; Fagbadebo, s. 295.

teşkil etmektedir.[65] Dahası, "tarafsızlıklarından kuşku duyulmayacak kadar güvenilir" kimselerden meydana gelen heyetin, somut bulgu ve verilerle ortaya koyduğu suçluluk kararına rağmen bu denli yüksek bir nisabın aranması, impeachment usulünü etkili ve işlevsel bir yöntem olmaktan alıkoymaktadır. Sonuç olarak, çalışmada yeri geldikçe söz edilen Nijerya'daki politik konjonktür de hesaba katıldığında, Devlet Başkanının bağlı bulunduğu siyasi partiyle yaşayacağı ağır ihtilaflar meydana gelmedikçe yahut Başkan, partisi ve toplum nazarında sahip olduğu otorite ve gücünü önemli ölçüde yitirmedikçe pratikte suçlama usulünün gereği gibi işleyebilmesi pek de mümkün gözükmemektedir.

4. Başkanın Bütçe ve Mali Alandaki Yetkileri

Kabaca, bir devletin belirli bir dönemde yapacağını öngördüğü harcamalarına ve elde edeceğini düşündüğü gelirlerine ilişkin tahminleri içeren ve bu doğrultuda uygulanacak kaide ve hususları düzenleyen belge olarak tanımlanabilecek[66] bütçe gerek parlamenter sistem gerek başkanlık sistemini benimseyen ülkelerde, yürütme organına karşı parlamentonun elinde bulundurduğu oldukça önemli bir koz olarak değerlendirilmektedir. Sahip olduğu bütçe gücü sayesinde yasama organı, hazırlanacak bütçenin halkın iradesi, yürürlükteki hukuki mevzuat ve hesap verilebilirlik ile şeffaflık başta olmak üzere bütçe ilkelerine uygun biçimde hazırlanmasını sağlayarak yürütme üzerindeki mali denetimini gerçekleştirmektedir. Buna ek olarak başkanlık sistemlerinde Başkan, programını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu bütçenin tam olarak finanse edilebilmesi için parlamentoyla iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek zorunda olacağından büt-

---

65 Bahsedilmelidir ki ABD ve Türkiye başta olmak üzere başkanlık sisteminin benimsendiği birçok ülkede de impeachment sürecinin başlatılması ve sonuçlandırılmasında benzer nitelikte çoğunluklar öngörülmüştür. Örneğin Anayasamızda (madde 105/3), TBMM üyelerinin üçte ikisinin oyuyla Cumhurbaşkanı'nın Yüce Divan'a sevk edilebileceği öngörülmekteyken; ABD Anayasası (madde 1/3/6) ise, yapılacak nihai oylama sonucu Başkanın görevden azline karar verilmesinde Senato üyelerinin üçte ikisinin olumlu oyunu aramaktadır. Burada vurgulamaya çalıştığımız asıl husus, başkanlık sisteminin uygulandığı en demokratik ülkelerden biri olan ABD'de dahi, Bill Clinton örneğinde hatırlanacağı üzere, öngörülen yüksek nisaplar nedeniyle suçlandırma usulü nihayete erdirilemiyorken; çok daha düşük nitelikli bir demokrasinin egemen olduğu Nijerya'da bu usulünün gereği gibi işleyebilmesinin evleviyetle olası gözükmemesidir.

66 Abdullah Karaer, "Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinde Yasamanın Bütçe Gücü", *Sayıştay Dergisi*, C. 32, S. 122, Eylül 2021, s. 74.

çe bu anlamıyla, yasama ve yürütme organları arasında işbirliğini ve dayanışmayı artırıcı bir işlev de görmektedir.[67] Dolayısıyla, hazırlanış sürecinde yasama organına geniş ve etkili yetkilerin verildiği hükümet sistemlerinde bütçe, yürütmenin hukuka uygunluğunun sağlanmasında yasama organının sahip olduğu önemli bir denetim aracı olarak kabul edilmektedir.

Öncelikli olarak değinmek gerekir ki, Nijerya Anayasası'nın 80. maddesine göre, ülkede vergiler vasıtasıyla ya da vergi dışı yollarla, federal hükümet tarafından toplanan bütün gelir ve mali kaynaklar, *Federal Konsolide Gelir Fonu (Consolidated Revenue Fund of Federation)* adı verilen bir fona aktarılmaktadır. Bahse konu madde uyarınca, Ulusal Meclis tarafından usulüne uygun olarak çıkarılmış bir Ödenek Kanunu (*Appropriation Act*), *Ek Ödenek Kanunu (Supplementary Appropriation Act)* yahut 81. madde hükümlerine uygun başkaca bir kanun bulunmadıkça yürütme organı, ilgili fondan para tahsis edememektedir.

Federal bütçenin hazırlanış ve kabul ediliş sürecine ilişkin, Anayasa'nın 81. maddesinde yer verilen, "*Başkan, her mali yılda, bir sonraki mali yıl için geçerli gelir ve gider tahminlerinin Ulusal Meclis'e sunulmasını sağlar*" hükmü ile Nijerya'da bütçe kanunu teklif yetkisi, açıkça yürütme organına bırakılmıştır. Maddenin ilgili diğer fıkralarına göre, Ulusal Meclis'e sunulan gelir ve harcama kalemleri, çıkarılacak bir kanunla onaylanabileceği gibi öngörülemeyen bir harcama ihtiyacının ortaya çıkması durumunda da *Ek Ödenek Kanunu* yine Meclis tarafından çıkarılabilecektir. Bununla beraber Anayasa'nın 82. maddesi, Ödenek Kanunu'nun Meclis tarafından onaylanmadığı durumlarda Başkan'a, ilgili kanun yürürlüğe girinceye dek gerekli harcamaları karşılaması amacıyla Fon'dan para çekme yetkisi tanımaktadır. Her ne kadar Başkan'a tanınan işbu yetki sayesinde, yasama ve yürütme organları arasında yaşanması muhtemel fikir ayrılıkları ve çatışmalar neticesinde ortaya çıkabilecek sistem tıkanıklıklarının önüne geçilebilecekse de bu durum, parlamentonun yürütme organı karşısında sahip olduğu en önemli kozlardan birini, Başkan yararına zayıflatmaktadır. Nitekim Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, yasama ve yürütme kuvvetleri arasında doğan kimi ihtilafların, bütçeye ilişkin bu yetki karmaşasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.[68]

---

67 Karaer, s. 73; Gözler, s. 649.
68 Aiyede, s. 74.

Bütçeye ilişkin yukarıda söz edilen yetki dışında, Anayasaca Başkana tanınan kimi mali yetkiler de benzer şekilde, güçlü bir yürütme organının inşasına katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan Nijerya Anayasası, "*kamu hesaplarının denetimi*" başlıklı 85. maddesiyle, Federasyon tarafından toplanan gelirlerin ve yapılan harcamaların denetlenmesi maksadıyla bir *Genel Denetçi* atanacağını öngörmüştür. Komisyon ve ajanslar da dâhil olmak üzere, kural olarak tüm kamu kurum ve kuruluşlarını denetleme yetkisini haiz Genel Denetçi, maddenin son fıkrasına göre görevlerini yerine getirirken, herhangi bir makam veya kişinin yönlendirmesine yahut kontrolüne tâbi olmayacaktır. Bununla beraber, Anayasa'nın 86. maddesi uyarınca Genel Denetçi, Senato'nun onayını almak koşuluyla Başkan tarafından atanacak; Genel Denetçi'nin ofisinde görev yapacak kamu görevlileri ise yine doğrudan Başkan tarafından görevlerine atanacaktır. Genel Denetçi'nin görevden alınması ise atanmasına kıyasla daha sıkı şartlara bağlanmış olup göreve son verme işleminde Başkanın bu yönde iradesiyle birlikte Senato'nun üçte iki çoğunluğu aranmıştır.

Son olarak bahsetmekte yarar vardır ki yasama organının görev ve yetkilerinin düzenlendiği anayasal hükümlerde, vergi ve benzeri mali yükümlülük koyma ile kaldırma yetkilerinin sarih biçimde Ulusal Meclis'e verilmesine karşın, pratikte kimi zaman yürütme organının herhangi bir parlamento kararına ya da kanuna dayanmaksızın kişilere mali sorumluluklar yüklediği de gözlemlenebilmektedir. Örneğin, 2005 senesinde Başkan Obasanjo, yasama organının konuya ilişkin herhangi bir kararı bulunmamasına rağmen, uygulamada petrol vergisi olarak adlandırılan bir vergi getirmiş ve bu durum, organlar arasında ulusal çaplı bir krize vücut vermiştir. Her ne kadar kriz, kamuoyunun da desteğini arkasına alan yasama organı lehine çözümlenmiş olmasından ötürü hukuka uygun biçimde çözüme kavuşturulabilmişse de bu durum, pratikte Başkan'ın yasama organı karşısında ne denli güçlü bir pozisyonda bulunduğunu gözler önüne sermektedir.[69]

5. Siyasi Atmosferin ve Seçim Sisteminin Etkisi

Konuya dair değinilmesi lâzım gelen son husus, Nijerya'da etkili siyasi atmosferin ve geçerli seçim sisteminin, güçlü bir yürütme organının varlık kazanmasına ne denli tesir ettiğidir. Yukarıda da belir-

69 Bilgin, s. 241.

tildiği üzere, 1979 ile 1983 yılları arasındaki dört yıllık sivil yönetim süresi haricinde, 1966 yılından 1999 yılına kadar, neredeyse otuz yıllık bir zaman zarfında Nijerya, askeri diktatörlük ile yönetilmiştir. Hükümet sistemi olarak parlamenter sistemi benimseyen Birinci Nijerya Cumhuriyeti, 1966 senesinde yapılan askeri darbeyle son bulmuş ve 1979 ile 1983 yılları arasındaki sivil yönetim haricinde ülkede askeri cunta egemen olmuştur. Askeri diktaya son vererek kısa süreliğine de olsa ülkede sivil bir iktidarın varlığına imkân tanıyan ve bu yönüyle övgüleri hak eden kişi olarak ise *Olusegun Obasanjo* gösterilmiştir. Zira başkan seçilmesinden yaklaşık yirmi sene önce bir general olan Obasanjo, askeri rejimin başında kısa bir süre ülkeyi yönetmiş ve devamında iktidarından gönüllü şekilde vazgeçerek siyasi gücünü sivil yönetime devretmiştir. Obasanjo'nun bu tutumu gerek ulusal gerek uluslararası medyada büyük yankılar uyandırmış ve birçok otoritenin övgüsüne mazhar olmuştur. Bu fiili gerçekleştirdiği dönemde, Sahraaltı Afrika'nın neredeyse tamamının ya askeri diktayla ya da tek partili otoriter rejimlerle yönetiliyor olduğu gerçeği göz önüne alındığında, Obasanjo'nun eşine az rastlanır bu davranışı, kıtaya kısmen de olsa siyasi çoğulculuğun gelmesine yol açmıştır. Bu durum ise, 1999 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi sonrası yapılan ilk başkanlık seçiminde Obasanjo'nun generalden başkana evrilmesinde ve Devlet Başkanı olarak seçilmesinde bir hayli etkili olmuştur.[70]

Yirmi birinci yüzyıla kadar askeri diktanın siyasette egemen olması, Nijerya'da siyasi partilerin gelişimine fırsat vermemiştir. Siyasi dernek ve parti kurmanın ya da bu partilere üye olmanın yasaklandığı ülkede ordu yönetimi, her fırsatta siyasete müdahil olmuştur. Öyle ki mevcut siyasi parti yasakları, 1999 yılında Obasanjo'nun başkan seçilmesiyle neticelenen genel seçimden yalnızca birkaç hafta önce kaldırılmıştır. Bu durum ise, seçimde ortaya çıkan partilerin halkla bütünleşememesi ve halktan gerekli desteği alamaması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca seçime çok az bir süre kala kurulan siyasi partiler, zamansal imkânsızlık nedeniyle belirli bir siyasi program dâhi ortaya koyamamışlardır. Bu durum ise, gelişmiş maddi imkânları ve cömert sponsorları sayesinde propaganda yapma fırsatı bulan siyasi partilerin güçlenmesine olanak sağlamıştır.[71]

---

70 Mohammed, s. 177; Blondel, African Presidential, s. 151.
71 Mohammed, s. 178.

Nijerya Anayasasının 64. maddesi hükmü gerek Senato gerek Temsilciler Meclisi'nin olağan görev süresini dört yıl ile sınırlı tutmuştur. Bununla birlikte, yalnızca savaş hâliyle sınırlı olarak Başkan, seçimlerin yapılmasına olanak görmediği durumlarda, her defasında altı ayı geçmeyecek şekilde, Ulusal Meclis'in görev süresini uzatabilecektir. 135. maddenin 2. fıkrası uyarınca, tıpkı Ulusal Meclis seçimlerinde olduğu gibi dört yıllık bir süre için seçilen Başkan; maddenin 3. fıkrasına göre, yasama organı seçimlerinin ertelenmesine ilişkin söz edilen yetkisine benzer şekilde, yine yalnızca savaş durumuyla sınırlı olarak başkanlık seçimlerini de erteleyebilecektir. Ayrıca değinmekte yarar vardır ki Nijerya Anayasası, iktidarın kişiselleşmesinin önüne geçmek maksadıyla bir kişinin en fazla iki dönem başkanlık yapabileceğini hükme bağlamıştır.[72]

Lâkin belirtmek gerekir ki, iktidarın şahsileşmesine engel olmak amacıyla, bir kişinin en çok iki dönem başkanlık yapabileceği kuralına Anayasada açıkça yer verilmesi, siyasi hayatta demokratik ilkelerin tam anlamıyla benimsenemediği Nijerya'da, başkanın görev süresi eksenli hukuki krizlerin yaşanmasının önüne geçememiştir. İktidar hırsı pratikte anayasal norma üstün gelmiş ve 1999 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle başladığı kabul edilen Dördüncü Nijerya Cumhuriyeti'nin henüz ilk Devlet Başkanı Obasanjo, üçüncü kez başkan seçilebilmek maksadıyla, ikinci döneminin sonunda Anayasayı değiştirmeye çabalamıştır. Söz konusu çabalar kapsamında Obasanjo hükümetinin, rüşvet vermek ve değişiklik aleyhine oy kullanacağı düşünülen milletvekillerini yolsuzluk soruşturmasına konu olmakla tehdit etmek de dâhil olmak üzere, hukuka aykırı çeşitli yöntemlerle parlamento üzerinde baskı kurmaya çalıştığı ileri sürülse de bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu durum, Nijerya'da demokrasinin gelişimi için atılan büyük bir adım olarak nitelendirilmiştir.[73]

Anayasa'nın ilgili hükümlerine paralel olarak, Nijerya'da devlet başkanlığı seçimiyle Ulusal Meclis seçimleri aynı günlerde yahut oldukça yakın vakitlerde gerçekleştirilmektedir. Kimilerince "*hiper-baş-*

---

72 Nijerya Anayasası, madde 137/1: "Bir kimse, aşağıda söz edilen hâllerde Başkanlık görevine seçilmeye hak kazanamaz: ... b: önceki iki başkanlık seçimde bu göreve seçildiği takdirde".

73 Bilgin, s. 241; Söz konusu anayasa değişikliği girişiminin süreç ve neticeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mohammed, s. 186-197.

kanlık" ya da "*süper-başkanlık*" olarak da adlandırılan, kuvvetlerin başkan ekseninde, yürütme organında birleştiği hükümet sistemlerinde, yasama ve yürütme organı seçimlerinin benzer tarihlerde yapılmasının öngörüldüğü ileri sürülmektedir. Zira başkanın mensubu olduğu siyasi partinin her iki organı da kontrol edebileceği biçimde dizayn edilen seçim tarihleri, popülaritesi yüksek başkan adayının partisinin parlamento seçimlerini de kazanmasına ve bu sayede yasama organı üzerinde başkanca hâkimiyet kurulmasına olanak sağlamaktadır.[74]

Bahse konu keyfiyet ve savın ne denli geçerli olduğu, 1999 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden bu yana Nijerya'da gerçekleştirilen istisnasız tüm seçimlerde rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Ülkede azami bir hafta arayla gerçekleştirilen başkanlık ve parlamento seçimlerinde, seçimi kazanan başkan adayının mensup olduğu siyasi partiler de yine benzer oy oranlarıyla, Senato ve Temsilciler Meclisi seçimlerinde çoğunluğu elde etmişlerdir. Bu bakımdan örneğin, 2003 seçimlerine Başkan *Olusegun Obasanjo*, 2007 seçimlerine Başkan *Umaru Yar'Adua*, 2011 seçimlerine ise Başkan *Goodluck Jonathan* önderliğinde katılan *Halkın Demokratik Partisi (People's Democratic Party/PDP)*, başkanların aldığı oy oranlarına benzer çoğunluklarla gerek Senato gerek Temsilciler Meclisi seçimlerini kazanmıştır. 2015 ve 2019 genel seçimlerinde ise başkanlık yarışında ipi *Muhammadu Buhari* göğüslemiş; parlamentoda ise yine benzer nisaplarla, mensubu bulunduğu Tüm İlericiler Kongresi (*All Progressives Congress/APC*) üstünlüğü ele geçirmiştir.[75]

Başkanlık sistemini benimseyen diğer Afrikalı devletlerde olduğu gibi Nijerya'da da ulusal seçimlerin hukuka ve demokratik ilkelere uygun şekilde gerçekleştirilebildiği seçimlere rastlamak oldukça güçtür. Nitekim, sivil yönetime geçişin gerçekleştiği 1999 senesinden, eski Başkan *Goodluck Jonathan*'ın barışçıl bir tavırla yenilgiyi kabul ettiği 2015 yılına dek yapılan başkanlık seçimlerinin tümü, oldukça gergin bir siyasi atmosfer ve yoğun hukuka aykırılık iddiaları arasında gerçekleşmiştir.[76] 2003 ile 2007 yıllarında Nijerya'da gerçekleşen baş-

74 Özsoy Boyunsuz, s. 175.

75 Detaylı bilgi için bkz. Nijerya Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu (INEC) internet adresi: https://www.inecnigeria.org/elections/election-result (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

76 Kaaba, s. 330-331; 2015 seçimlerinin görece sorunsuz biçimde gerçekleşebilmesinde, bağımsız ve tarafsız seçim yargısının sağlanabilmesi amacıyla, son dönemde

kanlık seçimi ve milletvekili genel seçimlerine ilişkin, Avrupa Birliği gözlemci heyetlerinin ortaya koyduğu bulgular, bu savı destekler niteliktedir. Heyetler, genel olarak uluslararası standartların bir hayli gerisinde gerçekleştiğini iddia ettikleri şeffaflıktan uzak seçimlerin; yaygın usulsüzlükler, meydana gelen hile ve yolsuzluklara ilişkin elde edilen çok sayıda kanıt, siyasi katılıma dair seçim sürecinin hemen her aşamasında seçmenlerce karşılaşılan güçlükler, siyasi parti ve başkan adaylarının eşit koşullarda yarışmasına engel teorik ve pratik koşullar ile vuku bulan sayısız şiddet olayı gerekçeleriyle demokratik ilkelere uygun olarak gerçekleştiğinden bahsedilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu menfi olgulara, siyasi seçimlerin yargısal denetiminde yetkili Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu'na yürütme organının müdahalesini engelleyebilecek yasal mekanizmaların eksikliği de eklendiğinde heyetlere göre, bahse konu seçimlerin sonuçlarına güven duyulabilmesi mümkün olmayacaktır.[77]

Son olarak bahsetmekte fayda vardır ki Senato ve Temsilciler Meclisi seçimlerinde, seçim bölgeleri ilanı başta olmak üzere, genel seçimlerin düzenlenmesine ilişkin birçok hususta yetkili bir komisyon olan *Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu* (*Independent National Electoral Commission)*, Anayasa'nın 73. maddesine göre, en fazla on yıllık aralıklarla, Ulusal Meclis seçimleri bakımından ülkenin seçim bölgelerine bölünmesini gözden geçirmekle ve gereken hâllerde seçim bölgelerini değiştirmekle yükümlüdür. Ek olarak, 76. madde uyarınca Senato ve Temsilciler Meclisi seçim tarihlerinin belirlenmesi de yine anayasal sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla Bağımsız Ulusal Seçim Komisyonu'nun takdirindedir. Burada altının çizilmesi gereken asıl husus, Komisyon başkan ve üyelerinin bulundukları göreve ne şekilde geldikleridir. Zira Anayasa'nın 154. maddesi hükmü dolayısıyla başkan ve üyeler, Senato'nun onayına tâbi olmakla beraber doğrudan Devlet Başkanı tarafından göreve atanmaktadır. Tıpkı diğer birçok hu-

yapılan anayasal reformların da etkisinin büyük olduğu öğretide ileri sürülmektedir. Suberu, s. 16.

77 Avrupa Birliği Seçim Gözlem Misyonu, 2003 Nijerya Ulusal Meclis, Federe Meclisler, Valilik ve Başkanlık Seçimlerine İlişkin Nihai Gözlem Raporu, s. 1 (https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/212733/Nigeria-general-elections_12-&-19-April-03-May-20016_EU-EOM-report.pdf); Avrupa Birliği Seçim Gözlem Misyonu, 2007 Nijerya Ulusal Meclis, Federe Meclisler, Valilik ve Başkanlık Seçimlerine İlişkin Nihai Gözlem Raporu, s. 1 (https://www.eods.eu/library/FR%20NIGERIA%202007_en.pdf) (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

susta olduğu gibi bu durum da Nijerya'da yürütme organının uygulamada parlamento üzerinde kurduğu hâkimiyetin bir diğer gerekçesini teşkil etmektedir.

SONUÇ

Sosyokültürel ve siyasi birtakım gerekçelerle başkanlık sistemini tercih eden Afrikalı devletlerin geneline bakıldığında güçlü bir yürütme organı etrafında şekillenen hükümet sistemlerine rastlanmaktadır. Gelişmemiş ve zayıf demokrasi kültürü, yoğun siyasi katılım olanaksızlıkları, patron-müşteri ilişkisi üzerinde konumlanmış politik konjonktür benzeri birçok etmen, yürütme organı lehine düzenlenmiş anayasal hükümlerle birleştiğinde ortaya gerek parlamento gerek yargısal merciler üzerinde tahakküm kurmuş bir başkan ve yürütme organı çıkmaktadır. Hâl böyleyken, başkanlık sistemini benimseyen Afrika ülkelerinde, esasen yasama ve yürütme kuvvetlerinin sert ayrılığına dayanan bir hükümet sistemiyle karşılaşılamamakta; siyasi iktidarı bünyesinde toplayan yürütme organı, baskıcı ve otoriter bir nitelik kazanmaktadır.

Ekonomik açıdan yaşadığı gelişmeler ile ülkede gelişen anayasacılık hareketlerinin etkisiyle, sahip olduğu hükümet sistemi modeli bakımından tipik Afrikalı devletlerden bir nebze farklılaşmış olsa da Nijerya'da da pratikte diğer devlet organları üzerinde egemenlik kurmuş bir başkan ve yürütme organına rastlanılmaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden biri, yürütme organının yetki, görev ve işleyişine ilişkin düzenlenen anayasal hükümlerdir. Zira her ne kadar önemli kamusal atama ve görevden alma işlemleri söz konusu olduğunda, Devlet Başkanı Senato'nun iradesiyle sınırlandırılmışsa da diğer birçok konuda Başkana geniş yetkiler tanınmak suretiyle parlamento ve Başkan arasında dengeyi sağlamaya elverişli anayasal mekanizmalar devre dışı bırakılmıştır. Yargısal mercilere yapılacak atamaların çoğu zaman yalnızca Başkanın takdirine bırakılması, sahip olduğu güçleştirici veto yetkisi sebebiyle yasama tasarruflarının bir bakıma Başkanın iradesine tâbi olması, Başkana bütçe konusunda yasamanın bütçe gücünü ortadan kaldırma potansiyelini haiz yetkiler verilmesi ve impeachment usulünün işlevsizliği gibi birçok husus, Nijerya Federal Cumhuriyeti'nde Devlet Başkanının kazandığı egemen pozisyonun anayasal dayanakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla beraber, Nijerya'da yasama organını bir hayli güçsüz ve ikincil bir konuma indirgeyerek Devlet Başkanının aşırı biçimde güçlenmesine olanak tanıyan tek unsurun başkanlık sisteminin ortaya çıkardığı hükümet modeli olduğu söylenemeyecektir. Öyle ki çalışmada bahsedilen, kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilkelerine ciddi zararlar vermeye elverişli birçok olay ve olgunun, söz konusu hükümet sistemiyle doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Gerçekten de yargı organı mensuplarına verilen hukuka aykırı disiplin cezaları, anayasal uyumlaştırma adı altında Başkanca girişilen yasama tasarrufları, üçüncü dönem başkanlık tartışmalarında parlamenterlere verilen rüşvet ve gözdağı ile seçim sistemine ilişkin ağır aksaklıkların yegâne kaynağı olarak başkanlık sisteminin gösterilmesi, yerinde ve tutarlı bir yaklaşım olmayacaktır. Zira bahse konu olaylarda, hükümet sisteminin tek veya çift başlı olması, devlet başkanının göreve gelme usulü yahut yasama ve yürütme organının birbirlerini feshedip edemeyecekleri hususları pek de önem taşımamaktadır. Bir başka ifadeyle, Nijerya'nın parlamenter sistemi benimsediği ihtimalde de benzer nitelikli sorunlar yaşanacak ve güçler ayrılığı ilkesi yine zarar görecektir.

Sonuç olarak, yürütme iktidarının sınırlandırılması meselesinde Nijerya örneğinde karşılaşılan iki temel sorunun bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki, mevcut hükümet sistemi ve anayasal hükümler vasıtasıyla yürütme organına olabildiğince geniş yetkiler tanınarak yasama ve yargı organlarının dezavantajlı duruma düşürülmesi iken; diğeri ise, demokratik ilke ve değerlerden bir hayli uzak kalmış siyasi kültür ve konjonktürdür. Bununla birlikte, bunlar birbirinden bağımsız iki ayrı problem olmayıp birbirleriyle son derece ilişkililerdir. Rahatlıkla gözlemlenebileceği üzere, birçok yönüyle fren ve denge mekanizmalarından arındırılmış hükümet modeli, yürütmenin hukuki sınırlar olmaksızın güçlenmesine olanak tanıyarak Nijerya'yı çoğulcu demokratik kültür ve ilkelerden uzaklaştırmaktadır. Benzer biçimde, hükümet sisteminin ortaya çıkardığı demokrasiden uzak siyasi kültür ise, yürütme organını hukuk dışı yollarla iktidarını güçlendirme yoluna iterek hâlihazırda mevcut anayasal denetim mekanizmaların etkisini yitirmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla Nijerya'da gerek teorik gerek pratik açıdan kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan bir sistemin inşa edilebilmesi ancak hem yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi sağlayabilecek anayasal mekanizmaların kurulabilmesi hem de siyasi hayatta demokratik prensiplerin hâkim kılınabilmesi hâlinde mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Kitaplar

Açıl Murat, Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi, On İki Levha, 2018.

Blondel Jean, African Presidential Republics, Routledge, 2019 (African Presidential).

Blondel Jean, The Presidential Republic, Palgrave Macmillan, 2015 (Presidential Republic).

Cheeseman Nicholas/Bertrand Eloïse/Husaini Sa'eed, A Dictionary of African Politics, Oxford University Press, 2019.

Fagbadebo Omololu, Impeachment in the Nigerian Presidential System, Palgrave Macmillan, 2020.

Gözler Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. I, 2. Baskı, Ekin, 2020.

Hyden Goran, African Politics in Comparative Perspective, 2. Baskı, Cambridge University Press, 2013.

Lijphart Arend, Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries, 2. Baskı, Yale University Press, 2012.

Özsoy Boyunsuz Şule, Dünyada Başkanlık Sistemleri, İmge Kitabevi, 2017.

Uluşahin Nur, Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi, Yetkin, 1999.

Yazıcı Serap, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No. 23, 2017.

Makaleler

Adejumobi Said, "Democracy and Governance in Nigeria: Between Consolidation and Reversal", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 1-22.

Aiyede Emmanuel Remi, "Legislature-Executive Relations in Nigeria's Emergent Presidential Democracy", *UNILAG Journal of Politics*, C. 2, S. 1, 2005, s. 64-87.

Awotokun Kunle, "The Nigeria's Presidentialism and the Burden of Profligacy in an Inchoate Constitutional Democracy", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, C. 11, S. 5, 2020, s. 40-45.

Bilgin Murat, "Afrika'da ABD Tipi Başkanlık Sistemi: Nijerya Federal Cumhuriyeti", içinde Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Başkanlık Sistemi: ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, No. 7, 2015, s. 221-252.

Falana Femi, "Constitutionalism, Rule of Law, and Human Rights", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 125-144.

Ihonvbere Julius O., "How to Make an Undemocratic Constitution: The Nigerian Example", *Third World Quarterly*, C. 21, S. 2, 2000, s. 343-366.

Kaaba O'Brien, "The Challenges of Adjudicating Presidential Election Disputes in Domestic Courts in Africa", *African Human Rights Law Journal*, C. 15, S. 2, 2015, s. 329-354.

Karaer Abdullah, "Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinde Yasamanın Bütçe Gücü", *Sayıştay Dergisi*, C. 32, S. 122, Eylül 2021, s. 73-105.

Mohammed Abubakar Siddique, "The Masquerade Unmasked: Obasanjo and the Third-Term Debacle", içinde Governance and Politics in Post-Military Nigeria (Ed. Said Adejumobi), Palgrave Macmillan, 2010, s. 173-207.

Mojekwu Christopher C., "Nigerian Constitutionalism", *NOMOS: American Society for Political and Legal Philosophy*, C. 20, 1979, s. 163-188.

Ogunsakin Jide, "Evaluation of Impeachment Proceedings under the Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999", *Journal of Law, Policy and Globalization*, C. 34, 2015, s. 130-143.

Olasupo Fatai Ayisa, "Voice of Jacob Hand of Esau: Appraising the Role of Chief Executives and Party Leaders in Impeachment Processes in Nigeria", *Beijing Law Review,* C. 5, S. 1, 2014, s. 7-21.

Prempeh H. Kwasi, "African judges, in their own cause: Reconstituting independent courts in contemporary Africa", *International Journal of Constitutional Law*, C. 4, S. 3, 2006, s. 592-605.

Salih M. A. Mohammed, "The Changing Governance Role of African Parliaments", içinde African Parliaments Between Governance and Government (Ed. M. A. Mohammed Salih), Palgrave Macmillan, 2005, s. 3-24.

Syring Tom, "Alternation Denied: Africa's Presidential 30+ Club", *ILSA Journal of International and Comparative Law*, C. 23, S. 2, 2017, s. 317-336.

Taiwo Elijah Adewale, "Judicial Review of the Impeachment Procedure in Nigeria", *Malawi Law Journal*, C. 3, S. 2, 2009, s. 236-272.

van Cranenburgh Oda, "'Big Men' Rule: Presidential Power, Regime Type and Democracy in 30 African Countries", *Democratization*, C.15, S. 5, s. 952-973.

van de Walle Nicholas, "Presidentialism and Clientelism in Africa's Emerging Party Systems", *The Journal of Modern African Studies*, C. 41, S. 2, 2003, s. 297-321.

Diğer Kaynaklar

Suberu Rotimi, Nigeria's Permanent Constitutional Transition: Military Rule, Civilian Instability and "True Federalism" in a Deeply Divided Society, Forum of Federations, Occasional Paper Series, No. 34, 2019.

İnternet Kaynakları

www.oxfordreference.com	Oxford Reference
www.inecnigeria.org	Independent National Electoral Commission of Nigeria
www.europarl.europa.eu	European Parliament
www.eods.eu	Election Observation and Democracy Support